श्री वैद्यवल्लभ.

हस्तीरुची कविविरचीत मुळश्लोक
सहीत शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

करनार

डाकोर गुणग्राहकमंडळीना सुभेच्छक
महेता गौरीशंकर ललुभाइ-डाकोर

छपावी प्रसिद्ध करनार
बुकसेलर त्रीभोवन रणछोड-डाकोर

अमदावाद.

घीकांटे युनियन प्रिन्टिंग प्रेस.

कीमत एक रुपीओ.

श्री वैद्यवल्लभ

हस्तीरुची कविविरचीत मुळश्लोक
सहीत शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

करनार

डाकोर गुणग्राहकमंडळीना शुभेच्छक
महेता गौरीशंकर ललुभाइ-डाकोर

छपावी प्रसिद्ध करनार

बुकसेलर त्रीभोवन रणछोड-डाकोर

अमदावाद.
धीकांटे युनियन प्रिन्टिंग प्रेस.

कीमत एक रुपीओ.

सुचना.

औषधियोनो युक्तायुक्त विचार.

જે ઔષધિઓનાં અંગ કહ્યાં ન હોય. તે સમુલ " મુલ સાથે " લેવાં. ગળો. અરડુસાની છાલ. કોળુ. સતાવ, કાંટા સેરીઆ. વરીયાળી. અને ભોટગડીનુ મુલ. એ ઔષધો સર્વદા લીલાંજ લેવાં.

અને સઘળા કામમાં નવીનજ ઔષધીઓ વાપરવી. વાવડીંગ. મધ.ગોળ. પીપર અને ધાણા, એ અકેક વર્ષનાં જુનાં લેવાં.

औषध लेवानो समय.

જે જગોએ ઔષધ ખાવાનો સમય ના કહ્યો હોય ત્યાં પ્રાતઃકાળ માંજ દેવાં જોઇએ. ક્વાથ અને ચુર્ણ તો વિશેષે કરી પ્રાતઃકાળમાંજ દેવાં જોઇએ. રેચ, વમન (ઉલટી) એ સર્વે સવારમાંજ આપવાં અને તે ઉપર જમવુ નહિ. મળાદી સાફ થયા બાદ જમવું. સુક્ષ્માહાર કરવો.

મુખની અરૂચી મટાડવાને અને મોહોડું સાફ રાખવાને ઔષધો જમવાના સમયમાંજ લેવાં અને જમ્યા પેહલા જરા સંધાલુણ અને આદુ ખાવુ. અગ્ની મંદ થઇ ગયો હોય તો. અગ્નીને પ્રદીપ્તકરનારાં ઔશધો જમતાં જમતાં વચમાં ખાવાં એ સારૂ આહીઆં સર્વે ઔષધોનો સ સમાવેશ થતો નથી. માટે વૈદ્યે બીજા ગ્રંથમાં જોઇ લેવું.

॥ क्वाथादि क्रिया ॥

કાઢામાં ઔષધો નીત્ય ચાર તોલા ખાંડી તેથી સોળગણુ પાણી નાંખી, મંદાગ્નીથી પકાવવાં, અષ્ટમાંશ બાકી રહે ત્યારે અથવા આઠ તોલા બાકી રહે ત્યારે જરા જરા ઉષ્ણ રહે ત્યારે તે પાણી પીવું. ત્યા-પછી શંકરનુ સ્તવન કરવું. ક્વાથ ચુર્ણ ઇત્યાદી જે આપવું તે, કાળ, પ્રકૃતી, અવસ્થા, અગ્ની અને બળ, એ સઘળાઓનો પુરતો વિચાર, કરીને વૈદ્યે પોતાની બુદ્ધીને અનુસરી ઔશધ આપવું. પારો, ગંધક હરતાલ, વીગેરે શુદ્ધ કરી વાપરવાં. પારા ગંધકની કજ્જલી સારી રીતે ત્રણ કલાક સુધી ઘુંટવી એજ વિનંતિ.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાચીનકાળમાં વૈદકના કેટલાએક ગ્રંથો રચાયેલા છે. પરંતુ તે ભાષાનો પરીચય વધારે ન હોવાને લીધે તે ગ્રંથોમાં શું છે; તે બરોબર જાણી શકતા નથી. એટલુંજ નહીં પરંતુ કેટલાએકને તો તેના સત્યા સત્યનો પણ સંશય રહે છે તેકારણ માટે આ "વૈદ્યવલ્લભ" નામનો ગ્રંથ., પુર્વે મહાન કવિરાજ વૈદ્યશાસ્ત્રી. હસ્તી રૂચીએ મુલ શ્લોક સહીત. આ ગ્રંથના "આઠ" વિલાસથી રચેલોછે. તેમાં પ્રથમ. "૧" મંગલા ચરણથી પ્રારંભ કરીને વાતજ્વર. કફ જ્વર. પિત્તજ્વર આદી લઇ સર્વ પ્રકારના તાવ તથા તે ઉપર ચુર્ણ લેપ વિગેરેથી પ્રથમ વિલાસ પુરો કરેલો છે.

અને બીજા "૨" વિલાસમાં સ્ત્રિઓના ઉપચાગે લખેલા છે. તેમાં પ્રથમ. ગર્ભાધાન પ્રકરણ, ગર્ભવૃદ્ધિ. યોનીસંકોચ. વાનુ રોગ. સ્ત્રી યોનીથી નીકળતી શ્રાવ. જેને આપણ શાસ્ત્ર પદર કહેછે તે તથા સુતીકાદિ ગર્ભશ્રાવ આ સઘળા રોગોનો બીજા વિલાસમાં સમાવેશ છે.

અને ત્રીજામા "૩" ક્ષય. વિસ્ફોટક. કાસશ્વાસ, વિગેરે રોગોના ઉપચારો સાથે ત્રીજો વિલાસ સંપુર્ણ કરેલો છે. અને ચોથા વિલાસમાં "૪" પ્રમેહ, ધાતુક્ષય, અસ્મરી. આ રોગો સમાવેલા છે. તથા પાંચમા "૫" વિલાસમાં. અતીસાર, સોત્રવૃદ્ધી, કર્મી અને હર્ષાદી રોગોના ઉપચારો કહેલા છે. છઠ્ઠા વિલાસમાં "૬" રેચનાદી ક્રીયા. ઉદર રોગ, મંદાગ્ની. પાંડુ અને કમળાદી રોગોનો સમાવેશ થયેલો છે. અને સાતમા વિલાસમાં મુસ્તક રોગ, આદાશીશીનું મટવું તથા આંખમાં પડતી છાયા દુર કરવાને તથા તેજ વધવાને. તેમજ દંતરોગ. નાસુર. મુખરક્ત શ્રાવ એટલે મોઢામાંથી લોહીનું પડવું ઇત્યાદી. રોગોના ઉપચારો. આ સાતમા વિલાસમાં કહેલા છે. તથા આઠમા વિલાસમાં "૭" સાપનું વિષ તથા સોમલનું વિષ તથા ધંતુરાનુંવિષ તથા અફીણાદીનું વિષ તેઓ-

ને ઊતારવાને તથા મદન કામેશ્વર ગુટીકા તથા હરતાળાદિ પારાનું વિષ દુર કરવાને, ગ્રાનુકંપ. અને હિકા એટલે જેને આપણા લોકો વાયુણી કે હેડકી કહેછે. અને તે વારં વારે આવે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ તે સાથે ઉધરસી પણ જારૂ રહેછે. તે તથા મૃગી. જેને આપણા લોકો ફેફરૂં કહેછે. અને તે માણસ વાયુથી બેસુદ્ધ થઇ જીવ જવાનો સંભવ થાય છે. આ સઘળા રોગો સાથે આઠમોવીલાસ સંપુર્ણ કરેલો છે અને આઠે વીલાસનું ગુજરાતી ભાષાન્તર મેં મારી અલ્પબુદ્ધીથી કરેલું છે તથા આ મારૂ પહેલું પ્રયત્ન છે જેથી કરી ભાષાન્તર વીગેરેમાં દોષ રહ્યો હોય તો માફીરૂપી બક્ષીસ ગુણને ગ્રહણ કરવા વિદ્વજનો મારા ઉપર કૃપાવંત થશો એવી આશા રાખું છું.

આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર કરવામાં નાને મારા પ્રીયમિત્ર પંડયા નાથજી બાપુજી તથા દવે નાથજી જેઠાનંદ તથા ઉપાધ્યા. મુલજી નારાણજી એઓના તરફથી મને લખવા વાંચવામાં ઘણી મદદ મળેલી છે માટે તે સાહેબોનો ઘણો આભારીછું.

લી. વૈદ્યશાસ્ત્રી. મેહેતા. ગૌરીશંકર પિ. લલ્લુભાઇ વેજલપુરવાળા. હાલ ડાકોરના. ટીકા કરનાર. એમની પાસેથી સર્વ હક સમર્ધા વેચાણ લઇને છપાવી પ્રશીધ કરનાર. બુ. ત્રીભોવન રણછોડ.

॥ अनुक्रमणिका ॥

विषयाः   १ प्रथमो विल्लास.   पृष्ठांङ्काः

२ द्वितीयो विल्लास.

३ त्रतियो विल्लास.

४ चतुर्थो विल्लास.

५ पंचमो विल्लास.

६ शष्टमो विल्लास.

७ सप्तमो विल्लास.

८ अष्टमो विल्लास.

वैद्यवल्लभ.

॥ मंगलाचरणम् ॥

श्लोकः

सरस्वतींहृदिधृत्वा नत्वाश्रीगुरुपंकजं ॥
सहस्तिरुचिनावैद्य वल्लभोयंविधियते ॥१॥

સરસ્વતી હૃદયને વિશે ધારણ કરીને, ગુરૂના ચરણ કમળને નમસ્કાર કરી હસ્તિરૂચિ કવિ વૈદ્યવલ્લભ નામના ગ્રંથનો પ્રારંભ કરે છે.

पूर्ववैद्यवरोवुध्या विधायरोगनिर्णयं ॥
पश्चात्साध्यगदंगत्वा ततोभैपज्यमारभेत्॥२॥

પ્રથમ વૈદ્યે પોતાની બુદ્ધિવડે કરીને શાસ્ત્રના અભિપ્રાયને સમજી મનુષ્યના દેહમાં કયો રોગ છે તેનો નિશ્ચય કરવો. ત્યાર પછી રોગી સાધ્ય હોય તો ઔષધ આપવું અને જો અસાધ્ય હોય તો ઔશધ આપવું નહીં.

यतःसकलरोगेपु प्रायशोवलवान्ज्वरः ॥
तस्मात्तद्रोगनाशार्थं प्रोच्यतेहितदौशधं॥३॥

સર્વ રોગમાં બહુધા પ્રકારે કરી તાવ બળવાન છે. તે રોગના નાશના હેતુ માટે એટલે તાવ જવાને ઔશધ કહું છું.

पूर्वंज्वरेसदाकुर्यात् रेचनंरोगशान्तये ॥
पश्चाल्लंघनभैषज्यं कुर्वाणोजायतेसुखी॥४॥

પ્રથમ જ્વરને વિષે નિરંતર રેચ આપવો કારણ કે તેથી તાવની શાંતી થાયછે. ત્યારબાદ લાંઘો કરાવવાથી તાવવાળો માણસ સુખી થાયછે.

॥ अथ वातज्वरे क्वाथः* ॥

अमृतानागरंमुस्ता निशिधन्यसमानकैः ॥
वातज्वरेप्रदातव्यो कणायुक्तैकषायकः ॥५॥

ગળો, સુંઠ, મોથ, હળદર, ધમાસો, એ સર્વ સમ ભાગે લઈ પીંપર સાથે ક્વાથ આપવાથી વાયુથી થયેલા તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ पित्तज्वरे क्वाथः† ॥

द्राक्षारग्वधोमुस्ता रेणुपथ्याजलैःसमं ॥
क्वाथोमधुयुतोहन्ति ध्रुवंपिज्वरंमहत् ॥६॥

દ્રાક્ષ, ગરમાળાનો ગોળ, મોથ, પીતપાપડા, હરડ, અને વીરણોના વાળા, એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ તેનો ક્વાથ કરી મધસાથે પીવાથી પીત થકી ઉત્પન્ન થયેલા તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ कफज्वरे क्वाथः[1] ॥

वासाग्रंथिकतिक्तांभो धरधन्वयधान्यकैः ॥
विश्वौषधान्वितोक्वाथःकफज्वरविनाशकृत् ॥७॥

અરડુસી, પીપરીમુળ, (ગંઠોડા), કડુ, મોથ, ધમાસો અને

---

* સરીરમાં કંપ થાય, ગળુ સુકાયા કરે, હાથ પગ જડ જેવા થઈ જાય, ઈત્યાદિ વાતજ્વરનાં લક્ષણ છે.

† અંગોમાં બલતરા તરસ અને ઉલટી ઇત્યાદિ પીતજ્વરના.

૧ ઉઘવું વધારે, ઉધરસ, મલમુત્રનું ધોળાપણું, નાકમાંથી પાણી ઝરવું, એ કફજ્વરનાં લક્ષણ.

ધાણા એ સમાન ભાગે લઈ તેનો ક્વાથ કરી સુંઠ સાથે પીવાથી કફ થકી થયેલા તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ वेलाज्वरे क्काथः ॥

मुस्तामृतानागरधन्वधात्री ।
क्षुद्रायुगंनिंबज भृंगराजैः ॥
समानभागैर्मधुनासमेतम् ।
वेलाज्वरं हन्तिकृतः कषायः ॥८॥

મોથ, ગળો, સુંઠ, ધમાસો, આંમળાં, ઉભી રીંગણી, ભોંયરીંગણી, લાંબડાની છાલ અને ભાંગરો એ સમાન ભાગે લઈ ક્વાથ કરી મધ સાથે પીવાથી નીયમીત વખતે આવતો તાવ દૂર થાયછે.

॥ अथ वातपित्तज्वरे क्काथः ॥

मुस्तानागर भूनिंब रेणुछिन्नोद्भवैसमं ॥
क्काथोयंपंचभद्रेषु वातपित्तज्वरापहः ॥९॥

મોથ, સુંઠ, કરિયાતુ, પીતપાપડા, ગળો, એ સર્વનો પંચ ભદ્ર નામનો ક્વાથ પીવાથી વાતપિતથી ઉત્પન્ન થયેલા તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ कफपित्तज्वरे क्काथः ॥

धान्यकंशालिलंमुस्ता निशापथ्याद्विजीरकौ ॥
कफपित्तज्वरेक्काथःप्रोक्तोयंकाविहास्तिना ॥१९॥

ધાણા, તગર, મોથ, હળદર, મોટી હરડ, જીરૂ, શાહજીરૂ, એ સમાન ભાગે લઇ તેનો ક્વાથ કરી પીવાથી કફ પિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલો તાવ દૂર થાયછે એ પ્રમાણે ગ્રંથકાર હસ્તિ કવિ કહેછે.

॥ अथ शीतज्वरे क्वाथः ॥

चक्रांकामृतदद्रुघ्न वृषानिर्गुन्डिकैःसमं ॥
भृंगराजौषधीक्वाथो हन्तिशीतज्वरंध्रुवं ॥११॥

કાંસકી, ગળો, કુંવાડીયા, વૃષ, નગોડ, ભાંગરો, અને સુંઠ એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ તેનો ક્વાથ કરી પીવાથી ટાઢીયો તાવ નાશ થાયછે.

॥ अथ चातुर्थिक ज्वरे ॥

जीर्णेनघृतयुक्तेन रामठस्यचनस्यते ॥
दुग्धेनत्रिफलापानात्हन्तिचातुर्थिकज्वरं १२

જુના ઘીમાં હીંગ નાંખી વારંવાર નાસ લેવાથી ચોથીઓ તાવ દૂર થાયછે. તથા દૂધ સાથે ત્રીફળાં (હરડાં બેડાં. આંમળાં.) પીવાથી ચોથીયો તાવ મટેછે.

॥ अथ दोषज्वरे लेपः ॥

सर्षपानिंबपत्राणि हिंगुसर्पस्यकंचुकी ॥
गुग्गुलेनकृतोलेपोदेयोदोषज्वरापहः ॥१३॥

સરશવ, લીંમડાનાં પાંદડાં. હીંગ. સાપની કાંચળી, અને ગુગળ એ સમાન ભાગે લઈ શરીરે લેપ કરવાથી દોષ થકી થયેલા તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ एकान्तर ज्वरे ॥

रसोधंतुरपत्रस्य पलार्धंदधिनासह ॥
पिलामधुध्रुवंहन्ति महदेकान्तरज्वरं ॥१४॥

દહીં મધ્યે ધંતુરાના પાપનો રસ એક ૧પલાર્ધ નાંખવો અને તેમાં મધ મેળવી ચાટવાથી બળવાન એકાંતરીયો તાવ મટે છે.

॥ अथ मरुतपित्तकफोद्भूत[2] सन्निपाते ॥

भूनिंब निंबामृत दारु पथ्या ।
कृष्णा निशा युग्म फलत्रयंच ॥
वातारिमूलं त्रिकटु प्रियंगु ।
रास्नार्क मूलं क्रमिशत्रुतिक्तैः ॥१५॥
एतेषांविहितोक्काथ दशमूलयुतोपिबेत् ॥
मरुतपित्तकफोद्भूतं सन्निपातरुजंहरेत् ॥१६॥

કરીયાતુ, લીંબડાની છાલ, ગળો, દેવદાર, હરડે, પીંપર, હળદર આંબા હળદર, ત્રિફળા. (હરડાં બેડાં આમળાં) એરંડાનું મુળ, ત્રિકટુ (સુંઠ–મરી–પીપર) કાંગ, રાસ્ના, આકડાનું મુળ, વાવડીંગ, કડુ. એની સાથે દશ મુળ લઈ ઉકાળી પીવાથી વાત પીત અને કફ થકી થયેલો સન્નિપાત મટેછે.

॥ अथ त्रातियज्वरे ॥

श्वौसतावरिमूलं कन्यासूत्रेणवेष्टितं ॥
स्थितंकरेचकंठेतु त्रातियज्वरनाशकृत् ॥१७॥

રવિવારે શતાવળીનું મુળ લઈ કુંવારી છોકરીએ કાંતેલા સુતરવડે વીંટી ગળે બાંધવાથી ત્રીજે દીવસે આવતો તાવ નાશ થાયછે.

---

૧ ધંતુરાના પાનનો રસ એક પલાર્ધ કહ્યો છે પરંતુ તે માણસની શકતી પરમાણે આપવો.

૨ છભનો કાળો રંગ, હાડકાં દુખવાં, ક્ષણમાં બલતરા ક્ષણમાં તાઢ ગાવા નાચતાદિ ચેષ્ટા.

॥ अथ कासश्वासे क्काथः ॥

कृष्णामृता नागर दारु सिंहि ।
भार्गिधना ग्रंथिकपुष्कराह्वैः ॥
सश्वासकासेन युतज्वरोपि ।
कृत:कषायोपवनापहारी ॥१८॥

પીપર, ગળો, સુંઠ, દેવદાર, રીંગણી, ભારંગ, ધાણા, ગંઠોડા, એરંડાનું મુળ, ચિત્રો એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ તેનો ક્વાથ કરી પીવાથી ઉધરસ અને શ્વાસથી ઉત્પન્ન થયેલો તાવ કાસશ્વાસને લઈને જાયછે.

॥ अथ अतिसारज्वरे ॥

विश्वासर्जरसोपेताधातुकिश्रीसमानकैः ॥
चुर्णयास्तोदकेपानादतिसारज्वरंहरेत् ॥१९॥

સુંઠ, રાળ અને ધાવડીનાં ફુલ એ સમાન ભાગે લઈ ટાઢા પાણી સાથે ફાકવાથી અતિસાર સાથે તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ सर्वज्वरे अंजनं ॥

हिंगुनिंबस्यबिजंतु कृष्णसर्पस्यकंचुकी ॥
संघ्रष्टंखरमूत्रेण अंजनंसर्वतापजित् ॥२०॥

હીંગ, લીંબડાની લીંબોળીઓ, પીપર, અને કાળા સાપની કાંચળી એ સર્વ એકત્ર કરી ગધેડાના મુત્રમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી સર્વ જાતના તાવ દુર થાયછે.

किरातलवणंसुंठि कुष्टचंदनवालुकैः ॥

वस्त्रेणगालितोलेपो सर्वज्वरविनाशकृत् ॥२१॥

કરિયાતુ, મીઠું, સુંઠ, ઉપલેટ, સુખડ, અને વાળા એ સર્વ વાટી વસ્ત્ર ગાળ કરી લેપ કરવાથી સર્વ પ્રકારના તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ सर्व ज्वरे गुटिका ॥

टंकणंमरिचंकृष्णा हंसपाकविशस्समं ॥
आर्द्रोदकेनदातव्यं गुटिसर्वज्वरापहा ॥२२॥

ટંકણ, મરી, પીપર, હીંગળોક, વછનાગ, એ સમાન લઈ તેનું ચુર્ણ કરી આદાના રસમાં ગોળી બાંધવી. એ ગોળી આપવાથી સર્વ પ્રકારના તાવ મટે છે.

॥ अथ सर्व ज्वरे चूर्ण ॥

दिप्या भया रामठ वन्हि विश्वा ।
क्षारद्वयं जीरक युग्म कृष्णा ॥
फलत्रयं संचल संधवं च ।
कृतंहि चूर्ण ज्वर नाशकारि ॥२३॥

અજમો, હરડે, હિંગ, ચિત્રા, સુંઠ, બે જાતના ખાર, જીરૂ, શાહજીરૂ, ત્રીફળા, સંચળ, સંધવ એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી ફાકવાથી સર્વ પ્રકારના તાવનો નાશ થાયછે.

॥ अथ सर्व ज्वरे काथः ॥

छिन्नोद्भवा नागर निंबवासा ।
तिक्ता भया पुष्कर भ्रंग धन्वैः ॥
कृतः कषायो मधुना विमिश्रो ।

सर्व ज्वरं हन्ति कृतः कषायः ॥२४॥

ગળો, સુંઠ, લીંમડાની છાલ, અરડુસી, કડુ, હરડે, એરંડાનું મુળ, ધમાસો. એ સર્વેનો ક્વાથ કરી મધ સાથે પીવાથી સર્વ જાતના તાવનો નાશ થાયછે.

कुभोग्रानं तपश्चादनिलरिपुजटा तिक्तक त्रायमाणैर्मुंडिपंचोषणेनान्वित वृहतियुगं गुग्गुलं वाजिगंधा तर्कारिशिग्रुपाठाशठि चक्रामिरिपुर्द्वहरिद्राख्यातिक्तैः वासामुस्ता जमोदामरतरुरसनाश्रंगीकंगोक्षुरंच॥२६॥ क्वाथोद्वात्रिंशनामाचरकऋषिमतोकुब्जकाख्यप्रसिद्धोहन्यादेकादिन् ज्वरसकलरुजान् सन्निपातान् समग्रान् पांडुशोफोदराशैं व्रणगदगुदजान् कुष्टकंडुप्रकंपान् कुब्जाप्लिहोर्ष गुल्मग्रहणीगुदगजान् सर्वसन्धिस्थिवातान् ॥२६॥

કુબો, વજ. ધમાશો, એરંડાનું મુળ, જટામાંશિ, કડુ, ત્રાયમાણ, બોડીયો કલાર, પંચોપણ, (પિંપર ગંઠોડા, ચવક, ચિત્રો, સુંઠ,) ઉભી રીંગણી, ભોય રીંગણી, ગુગળ, ધોડાવજ, અરણી, સરગુઓ, પહાડનું મુળ, પઠકચુરો, વાવડિંગ, હળદર, આંબાહલદર, અરડુસી, મોથ, અજમોદ, દેવદાર, રાસ્ના, કાકડાશીંગ, અને ગોખરૂ એ બત્રીશ રકમોનો ક્વાથ ચરક રૂપિએ કહેલો પીધાથી

નીચે પ્રમાણે ગુણ થાયછે. તેમાં મુખ્ય ફુબોછે. આ ક્વાથ રોજ આવતા તાવને તથા એકાંતરીયા તાવને તથા બે આંતરીયા તાવને મટાડે છે તથા એ ત્રણ તાવોથી ઉત્પન્ન થયેલા સન્નિપાતને જડ-મુળથી ઉખેડી નાંખેછે એટલુંજ નહિ. પરંતુ પાંડુરોગ, સોજો, વ્રણ. ગુદરોગ, કોઢ, ખસ, કંપવાયુ, હરસ, ગુલ્મવાયુ, સંગ્રહરણી, અને સર્વ જાતના સંત્રિવાને મટાડે છે.

॥ अथ ज्वरारिरसज्वरोपरि ॥

गंधकंस्वर्णाविजानि तालनागरसोषणैः ॥
मनशिलांचकारेली रसेनगुटिकाकृता ॥२७॥
श्रंगवेररसेनैका दत्तासर्वज्वरापहा ॥
आध्मानुसितमंदाग्नि कफव्याधिविनासनि॥२८

ગંધક, ધંતુરાનાં બીજ. હડતાલ, વત્સનાગ, પારો, મરીયાં, મનસળ એ સર્વને એકત્ર ખલ કરી તેની કારેલીના રસમાં બે-વાલપુર ગોળી બાંધવી, તેમાંથી એક ગોળી આદાના રસ સાથે આપવાથી સર્વ પ્રકારના તાવ, આફરો, વાયુ, જઠરાગ્નિની મંદતા, અને કફના વ્યાધિ દુર થાયછે.

इतिश्री वैद्यवल्लभेहस्तिरुचिकविविरचिते सर्वज्वरप्रतिकारनिरुपणोनामप्रथमोविल्लास।१।

હસ્તિરૂચિ કવિએ રચેલા ગ્રંથ વૈદ્યવલ્લભને વિષે સર્વ તા-વના ઉપચારો સાથે પહેલો વિલ્લાસ પુરો થયો.

॥अथ युवतिरोगप्रतिकारोप्रोच्यते ॥

(સ્ત્રીયોના રોગ વિષે)

॥ अथ गर्भधारणप्रयोग ॥

सगर्भामाहिषीदुग्धं अजामूत्रेणयापिबेत् ॥
सानारीलभतेगर्भं सहस्तिकविनामते ॥ १ ॥

જાભણી ભેંસનુ દુધ બકરીના મુત્ર સાથે પીવાથી સ્ત્રીને ગર્ભ ધારણ થાયછે; એ પ્રમાણે ગ્રંથકાર હસ્તિરૂચિ કવિ કહેછે.

ऋतोरुद्रजटानित्वा गोघृतेनचयापिबेत् ॥
सानारीलभतेगर्भं सहस्तिकविनामते ॥ २ ॥

રજસ્વળા થયા પછી સ્ત્રીએ વડની મુળીઓ લઇ ગાયના ઘીમાં ઘશીને પીવાથી સ્ત્રીને ગર્ભ ધારણ થાયછે; એ પ્રમાણે હસ્તીરૂચિ કવિ કહે છે.

नागकेशरसंयुक्तं जीरकंगोघृतेनच ॥
त्रिदिनंयापिबेन्नारिसगर्भाभामिनिभवेत् ॥ ३ ॥

નાગ કેસર અને જીરૂ એ બન્ને ગાયના ઘીમાં ત્રણ દિવસ સુધી પીવાથી સ્ત્રીને ગર્ભ ધારણ થાયછે.

समूलपत्रसर्पाक्षी रविवारेसमुद्धरेत् ॥
एकवर्णगवांक्षिरैः कन्याहस्तेनमर्दयेत् ॥ ४ ॥
ऋतौकालेपिबेतवंध्या पलार्धंदिनसप्तकं ॥
क्षिरशाल्योदनंपित्वा मिष्टाहारप्रदापयेत् ॥५॥

उद्वेगभयशोकार्तिं दिवानिद्रादिवर्जयेत् ॥
नकर्माक्रियतेकिंचित् हनंसिशितताषयोः॥ ६ ॥
एवंसप्तदिनंकुर्यात्वंध्या भवतिगर्भिणि ॥
चक्रांकावारिणापित्वा सगर्भाभामिनिर्भवेत् ।७

રવીવારને દીવસે પંચાંગ સહિત સરપંખાનું મુળ ઉપાડી લાવીને એક રંગી ગાયના દુધસાથે પરણ્યા વગરની છોકરી પાસે ઘસાવવું તેમાંથી અર્ક પલાવે વાંઝણી સ્ત્રીએ સાત દીવસ સુધી પીવું તેથી ગર્ભ ધારણ થાયછે. ને ઉપર ગાયનું દુધ ડાંગરના ચોખા અને સારો મીષ્ટ આહાર કરવો. ઉદ્વેગ, શોક, ભય, દીવસે નીદ્રા, તાઢ અથવા અતીશે તાપનું સેવન કરવું નહીં, કાંસકીના જડ પાણી સાથે પીવાથી ગર્ભ ધારણ થાયછે. આ પ્રમાણે ગ્રંથકાર હુસ્તીરૂચિ કવિ કહેછે.

पार्श्वपिप्पलिबीजस्य चुर्णखंडाघृतेनच ॥
यापिबेदृतुकालेषु सानारिलभतेसुतं ॥ ८ ॥

અટકાવ આવે ત્યારે જે સ્ત્રી પારસપીપળાનાં બીજ ખાંડ અને ઘી સાથે પીએ તો ગર્ભ ધારણ કરેછે.

॥ अथ गर्भवृद्धिप्रयोगः ॥

धातुकिपुष्पनिरंतु प्रदेयंसितयासह ॥
दिनत्रयकृतोनार्यापतः गर्भश्चातिष्टति ॥ ९ ॥

ધાવડીનાં ફુલ અને સાકર તાઢા પાણી સાથે ત્રણ દીવસ પીવાથી સ્ત્રીનો પડતો ગર્ભ સ્થિર રહેછે.

तिलाश्वशर्करापद्मकं देनमधुनान्वितं ॥

सतायंभक्षितावुध्यापतःघर्भश्चातिष्टति ॥ १० ॥

તલ, સાકર, અને કમળનો કંદ, એ ત્રણ વસ્તુઓ મધ સાથે નીરંતર ગર્ભિણી સ્ત્રીએ સેવન કરવી તેથી પડતો ગર્ભ સ્થિર રહેછે.

॥ अथ गर्भवृद्धिप्रयोगः ॥

वरिविश्वाश्वगंधाच मधुकंभ्रंगराट्समैः॥
अजादुग्धेनपानाश्च नार्यागर्भस्यवृद्धिकृत् ।११।

સતાવરી, સુંઠ, આસન, જેઠીમધ, અને ભાંગરો એ સમાન ભાગે લઈ બકરીના દૂધ સાથે પીવાથી સ્ત્રીના ગર્ભની વૃદ્ધિ થાયછે.

शीतोदकेनदेयानि जाशुसकुशमानिच ॥
तस्माद्भवतिनारिणां, गर्भवृद्धिसुनिश्चितं ॥१२॥

જાસુદીનાં ફુલ ઠંડા પાણી સાથે ગર્ભિણી સ્ત્રીને આપવાથી ગર્ભની પુષ્ટિ થાયછે.

॥ अथ योनिसंकोचप्रयोगः ॥

कटुतुंबिसुपत्राणि लोध्रयुक्तानिमर्दयेत् ॥
कारयेत्गुटिकातस्मात् योनिसंकीर्णताभवेत् ।१३

કડવી તુમડીનાં બાજ અને લોધર એ બંનેને ખલ કરી તેની ગોળી કરી યોનિમાં રાખવાથી યોનિ સંકોચ પામેછે

त्रिफलाविजयालोध्र सदुग्धादाडिमत्वचा ॥
समांशैःचुर्णयेत्सर्वं तर्कारिरसभावितं ॥ १४ ॥
पश्चात्तस्यगुटिंकृत्वा नक्तंवाधारयेत्भगे ॥
तस्माद्भवतिसंकीर्णं सुंदर्यास्मरमंदिरं ॥१५॥

ત્રિફળા, ભાંગ, લોધર, દુધેલી, અને દાડમની છાલ એ સમાન ભાગે લઈ અરણીના રસ સાથે ગોળી કરી રાત્રીને વીશે સ્ત્રી યોનિમાં રાખે તો યોનિ સંકોચ પામેછે એટલે સાંકડી થાયછે.

॥ अथ स्त्री धातुरोगे ॥

धात्रिधन्वकानिरंतु शर्कराजीरकेनच ॥
भामिनिभगविर्यस्य वंधंसृजातिसत्वरं ॥१६॥

આંમળાં, ધમાસો, વાળા, સાકર, અને જીરૂ એ સમાન ભાગે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી ફાકવાથી સ્ત્રીના ધાતુ રોગને જલદીથી મટાડે છે.

मधुकैलालकंपथ्या काथोगोक्षुरकैःसमं ॥
प्रतिवासशितादानात् सुंदर्याधातुरोगाजित् १७

જેઠીમધ. ઈલાયચી, હરડ, ગોખરૂ, અને પટવાસ, એ સર્વે જણસોનો ક્વાથ કરી સાકર નાંખી પીવાથી સ્ત્રીનો ધાતુરોગ મટેછે.

॥ अथ गर्भपात्प्रयोग ॥

विश्वौषधात् पंचगुणंरसोनकं
उत्काल्यनार्या त्रिदिनंप्रपायेत् ॥
गर्भस्यपातो प्रभवेत्सुखेन ॥
योगोयमेतत्कविहास्तिनामते ॥१८॥

पिप्पालिपिप्पालिमुलं क्षुद्रानिर्गुंडिकासमैः ॥
गवाक्षिसंयुतोकाथोनार्याःगर्भस्यनाशकृत्॥१९॥
गुंजाचूर्णसमादाय जलेनपलमानतः ॥

त्रिदिनंक्रियतेनार्याःगर्भपातोभवेत्ध्रुवं ॥ २० ॥
अलसितैलमुत्काल्य गुडयुक्तेनदापयेत् ॥
गर्भपातोऽहिनारिणां सद्योभवतिसत्वरं ॥ २१ ॥
गुग्गुलंपलमानंतु तैलेनोत्काल्ययापिबेत् ॥
सानारिनिजभ्रुणस्य सुखेनपतनंकरोत् ॥ २२ ॥
गवाक्षिमूलमादाय याद्वतस्मरमंदिरं ॥
भ्रुणपातोभवेत्स्त्रीणां योगोयंकनिहस्तिना ।२३।
शिवाफलस्यमज्यानि पलमात्रादिनत्रयं ॥
शितयासमदानाश्च स्त्रीणांपुष्पंचगच्छति ॥२४॥
दुग्धामूलमजादुग्धं कामिन्यादिवसत्रयं ॥
काहितंकाविनासम्यकस्त्रीणांपुष्पंनिवर्त्तते ॥२५॥
पुष्यार्कस्वर्णमूलंतु गृहित्वाकटिबंधनं ॥
कदानोत्पद्यतेभ्रुणं रंडावेश्यादियोषितां ॥२६॥
रक्षापालाशबिजस्य पित्वाशितेनवारिणा ॥
नभ्रुणंलभतेनारि सहस्तिकविनामते ॥ २७ ॥
उत्काल्यबद्रिलाक्षा तैलेनसहयापिबेत् ॥
द्विकर्षप्रमाणसानार्या नगर्भेलज्जतेपुनः ॥२८॥
रामठेनयुतंतैलं यापिबेत्दिनपंचकं ॥

हस्तिनाकथितंतस्मात् कदागर्भोनजायते।२९।
गुडतैलेनसंयुक्तं चूर्णचित्रकसंभवं ॥
त्रिदनंकार्यतेनार्या पुनर्गर्भोनजायते ॥ ३० ॥
कारेलीरसपानाश्च मार्वाजीर्णगुडेनच ॥
सुष्कजासुसपुष्पाणि त्रिभिर्गर्भोनजायते ॥३१॥

ઉપરના શ્લોકોનો અર્થ અસભ્યતાના ડરથી પ્રસિદ્ધ કર્યા નથી.

॥ अथ स्त्रीरक्तवातेउपचार ॥

कलिंग्गातिविषाव्योप बिल्वमुस्ताचधातुकी ॥
चूर्णमेषांकृतंनार्या रक्तश्रावंहरेत्ध्रुवं ॥ ३२ ॥

ઈંદ્રજવ, અતિવિષનીકળી, વ્યોસ, બીલી, મોથ, અને ધાવડી. એ સમાનભાગે લઇ તેનું ચૂર્ણ કરી ખાવાથી સ્ત્રીઓનો લોહીવા મટે છે.

जलेनकेतकीमूलं संघृस्याशितयासह ॥
कारितंकविनानार्या रक्तश्रावंनिवर्त्तते ॥३३॥

કેતકીનું મૂળ પાણીસાથે ઘસી સાકર સાથે પીવાથી સ્ત્રીનો લોહીવા મટે છે.

॥ अथ रोमपात प्रयोगः ॥

केशानुत्माद्यपुर्वंहि स्नुहिदुग्धंप्रलेपयेत् ॥
कविनाकथितंसम्यक्योनिरोमानियोषिताम्३४

વાળ ઉપાડીનાંખી તે ઉપર થોરનું દૂધ ચોપડવાથી યોનિ ઉપરના વાળ ફરી ઉગતા નથી. એમ ગ્રંથકાર હસ્તી રૂચિ કવિ કહે છે.

सुधाकुर्कुटविष्टाच श्रृंखलाकनकंरसं ॥
अश्वमूत्रेणसंलेपो रोमनाशस्तदाभवेत ॥३५॥

કળીચુનો, મરઘડાની હગાર, શંખલા, એ સમભાગે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી ધતુરાના પાનના રસમાં ગોળી બાંધવી અને તેને ઘોડાના મૂત્ર સાથે ઘસી ચોપડવાથી ચોની અગર બીજી જગ્યાના વાળ ખરી પડેછે.

॥ अथ नष्टपुष्पआगमनप्रयोगः ॥

हिंगुचसंचलंव्योपं भार्गीचूर्णसमानकैः ॥
उष्णानिरेणनारिणां नष्टपुष्पंलभेत्पुन ॥ ३६ ॥

હિંગ, સંચલ, વ્યોસ, (મરિ, સુંઠ, પીપર) ભારંગ એ સમાનભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી ઉના પાણીસાથે ફાકવાથી સ્ત્રીનું ગયેલું પુષ્પ ફરીથીઆવેછે.

॥ अथ योनिशोफरोगेउपचार ॥

सुंठिपुनर्नवामूलं संघृष्टंछागीसर्पिषा ॥
लेपतोनरसंगोयं योगोशोफहरेत्ध्रुवं ॥ ३७ ॥

સુંઠ, અને સાટોડીના મૂળને બકરીના ઘીસાથે ઘસી સ્ત્રીની ચોનિ ઉપર ચોપડવાથી સંભોગ થકી થયેલા સોજાનો નાસ થાય છે.

બીજું સાટોડીના પાનનું બીડું કરી ચોનીમાં રાખવાથી પ્રસવથી થયેલા શૂળનો નાશ કરેછે.

॥ अथ सुतिकारोगेक्वाथः ॥

तिक्तदारूवचाशिग्रु त्रिकटुराविमूलकैः ॥
दशमूलयुतोक्वाथो सुतिकासर्वरोगजित् ॥३८॥

કડુ, દેવદાર, વજ, સરગુઆ, ત્રીકટુ, અને આકડાનું મૂળ

તેની સાથે દશમૂળ, એનો ક્વાથ કરી પીવાથી સુવાવડી સ્ત્રીના બધા રોગો નાશ થાયછે.

॥ अथ प्रदररोगे ॥

शितासर्जरसोपेता त्रिफलानिरपानतः॥
उष्णवातंचप्रदरं स्त्रीणांपित्तरुजंहरेतः ॥ ३९ ॥

સાકર, રાળ, ત્રીફળા, એ સમાનભાગે લઈ પાણીમાં પીવાથી પ્રદર, પીત અને ઉષ્ણવાયુ મટે છે.

इतिश्री वैद्यवल्लभेहस्तिरुचिकविविरचिते
स्त्रीरोगप्रातिकारोनाम द्वितियोविल्लास ॥ २ ॥

હસ્તિ રૂચિકવિએ રચેલા વૈદ્ય વલ્લભ નામના ગ્રંથને વિષે સ્ત્રીરોગો સબંધી બીજો વિલ્લાસ પુરો થયો.

---:-:---

॥ अथ कासश्वासेगुटिका ॥

पारदंगंधकंनागं सव्योषसनलैःसमं ॥
शीघ्रुरसेनसंचूर्णं प्रदेयात्भावनादशः ॥ १ ॥
पुनःपत्ररसेनैव चार्द्रकस्यरसेनच ॥
मरीप्रमाणंकफाजित् कार्यासागुटिकोत्तमा॥२॥

પારો, ગંધક, વછનાગ, ત્રીકટુ, અને ચિત્રાની છાલ એ સમાન ભાગે લઈ સરગુઆના રસના દસપુટ આપવા, ત્યાર પછી નાગરવેલનાં પાનના રસની તથા આદાના રસની ભાવના આપવી અને તેની મરી જેવડી ગોળી કરવી એ ગોળી ઉધરસ તથા કફને મટાડે છે એમાં સંશય નહિં.

मंदाग्निकफरोगेषुकासश्वासेविशेषतः ॥

आध्मानपवनार्तौच प्रदेयात्सुखकारिणी ॥३॥

ઉપર કહેલી ગોળી મંદાગ્ની, કફ, કાસશ્વાસ, આફરો, તથા પવનથી થયેલી પીડાને મટાડે છે.

लवंगमरिचोतुल्यो त्रिफलासारतत्समैः ॥
बर्बुलस्यत्वचाकार्या गुटिश्वासकफापहा ॥४॥

લવંગ, મરી, ત્રીફળા, અને ખેરસાર, એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ બાળ બીલીની છાલનો રસ કાઢી તેમા ગોળી બાંધવી. એ ગોળી કાસ શ્વાસ તથા કફ રોગને દૂર કરછે.

लवंगत्रिकटुनाग श्रंगीक्षुद्राविभितकैः ॥
कन्यारसेनगुटिका कासश्वासनिवारिणी ॥५॥

લવંગ, ત્રિકટું, વછનાગ, કાકડાશીંગ; ભોંયારીંગણી, અને બેડાં એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ કુંવારના રસમાં ગોળી બાંધવી. તેનું નામ લવંગાદિ ગોળી છે અને તે કાસ શ્વાસને મટાડે છે.

त्रिकटुटंकणंनाग पत्रेणाक्रियतेगुटि ॥
मरिप्रमाणकफजित् नाम्नात्रिपुरभैरवी ॥६॥

ત્રિકટું, ટંકણ અને વત્સનાગ* એ સમાન ભાગે લઈ નાગરવેલના પાનના રસમાં તેની મરી જેવડી ગોળી બાંધવી તેનું નામ ત્રિપુર ભૈરવી છે અને તે વિશેષે કરી કફનો નાશ કરેછે.

॥ अथ कासश्वासेचूर्ण ॥

त्रिकटुत्रिफलावेल्लरास्नादारुबलान्वितैः ॥
सक्षौद्रेणकृतंचूर्णं कासश्वासकफापहं ॥७॥

ત્રિકટુ, ત્રિફળા, વાવડીંગ, રાસ્ના, દેવદાર, અને બળ બીજ

* વછનાગને બદલે આ ઠેકાણે અફીણ વાપરવું એ ઘણું ઉત્તમ છે.

એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી મધ નાંખી ખાવાથી કાસશ્વાસ તથા કફનો નાશ થાયછે.

॥ अथ कासश्वासे क्वाथ ॥

वासानागरमुस्तानि भार्गिभूनिंबनिंबजैः ॥
समधुसहितोक्वाथः श्वसनंकसनंहरेत् ॥८॥

અરડુશી, સુંઠ, મોથ, ભારંગ. કરીયાતુ, અને લીમડાની છાલ, એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ ક્વાથ કરી મધસાથે પીવાથી કાશશ્વાસનો નાશ થાયછે.

॥ अथ कासश्वासेगुटिका ॥

फलत्रयंनागरदारुकृष्णा ॥
विपाभयावेल्लसुवर्णबिजैः ॥
दिनत्रयंभ्रंगरसैर्विमर्द्य ॥
कार्यागुटिश्वासकफापहारि ॥९॥

ત્રિફળા, સુંઠ, દેવદાર, પીપર, અતિવીષની કળી, હરડ, વાવડિંગ અને ધંતુરાનાં બીજ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ ત્રણ દિવસસુધી ઘુંટી તેની ગોળી બાંધવી. એ ગોળી શ્વાસ તથા કફનો નાશ કરેછે.

॥ अथ कासश्वासेअवलेहः ॥

सगुडोकटुतैलेन वलेहश्वासकासजित् ॥
पथ्याक्षौद्रान्वितोव्योष चूर्णश्वासकफापहं॥१०॥

ગોળને કડવા તેલમાં કાલવી ચાટવાથી કાસશ્વાસ દુર થાય છે તેમજ હરડ, સુંઠ. અને પીપળ, મધ સાથે ચાટવાથી શ્વાસ તથા કફ એ બન્ને નાશ પામે છે.

वेल्लयुग्मंस्नुहिदुग्धं गुडयुक्तेनीशेवणात् ॥
कासश्वासंक्षयिरोगं हृदरोगंप्रणाशयेत् ॥११॥

વાવડીંગ, થોરનું દુધ, એ બંનેને ગાળસાથે સેવન કરવાથી કાસશ્વાસ, ક્ષયિ અને હૃદયના રોગનો નાશ કરેછે.

॥ अथ क्षयिरोगेउपचारः ॥

वासारसयुतंक्षौद्रं योभजेत्दिनसप्तकं ॥
तस्यधातुक्षयंश्वासो क्षयरोगंविनश्यति ॥१२॥

અરડુસીના રસમાં મધ મેળવી સાત દિવસ પીવાથી ધાતુક્ષય, શ્વાસ અને ક્ષયિ રોગોને મટાડે છે.

वचाश्वगंधापामार्ग तुलसीसर्षपैःसमं ॥
चूर्णक्षयविनाशाय कारितंकविनानृणाम् ॥१३॥

વજ, આસન, અંઘેડો, તુલસી, અને સરશવ, એનું ચુરણ ક્ષયિ રોગને હિતકારી છે એવું હસ્તિ કવિ કહે છે.

अश्वगंधामृताभिरुदशमूलंबलबीजकैः ॥
पुष्करातिविशैःक्वाथो क्षयकासविनाशकृत् ॥१४

આસન, ગળો, સતાવલી, દશમૂલ, બલબીજ, અતીવિશની કલી તથા અરડુસી, આ સર્વે સમાન ભાગે લઈ ક્વાથ કરી પીવાથી કાસશ્વાસ અને ક્ષય રોગને મટાડે છે.

पलैकंलवणंग्राह्य सूर्यक्षिरेणमर्दयेन् ॥
वन्हिनातस्थितंचूर्णं क्षयरोगंसदाहरेत् ॥१५॥

મીઠું લઈ આકડાના દુધસાથે મરદન કરી સંપુટમાં મુકી અગ્નિમાં પકાવવું. એ ચૂર્ણ ખાવાથી ક્ષય રોગ મટે છે.

पियुषसत्वाहत्शुल्वाबिल्वैः।
चूर्णंहिवासासरसेनदत्तं ॥
सहास्तिनावैक्षयरोगकास।
श्वासोप्रशांतःत्रिदिनंस्फुटंस्यात् ॥१६॥

ગળોનુ સત્વ, મારેલુ તાંબુ, અને બાળ બીલી. એ સમાન ભાગે લઈ અરડુસીના રસ સાથે ત્રણ દિવસ આપવાથી ક્ષય રોગ અને કાસશ્વાસ દુર થાયછે. એ પ્રમાણે ગ્રંથકારક હસ્તિરૂચિ કવિ કહે છે.

॥ अथ शोफरोगेलेपः ॥

पुनर्नवानिंबाविश्वा पटोलजलमेवच ॥
संघृष्टक्रियतेलेपो सद्यःशोफविनाशकृत् ॥१७॥

સાટોડી, લિંમડાની છાલ, સુંઠ, પટોળ, અને વાળા, એ સમાન ભાગે લઇ પાણીમાં ઘસી ખરડ કરવાથી સોજાનો નાશ થાયછે.

पुनर्नवाम्रतासुंठि दारुपथ्यासमांशकैः
चूर्णंउष्णाम्बुनापितं शोफंहन्तीतिवेगतः॥१८॥

સાટોડી, ગળો, સુંઠ, દારૂ હળદર, અગર દેવદાર, અને હ-રડે. એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી ઉના પાણી સાથે ફાકવાથી સોજો મટે છે.

सरामठंसकुष्माडं सचूर्णंटंकणान्वितं ॥
गुडयुक्तंसदापितं सद्यःशोफोदरंहरेत् ॥१९॥

હિંગ, ભુરા કોળાનો (કરાળાનો) રસ, ટંકણ ખાર, એ

સમાન ભાગે લઈ તેમાં ગોળ નાંખી પીવાથી સોફોદર નામનો મહાન વ્યાધિ મટે છે (અગર ભુરા કોળામાં ગોળ ભરી તેને પાંચ દીવસ શીંકે મુકવું પછી તેમાંથી હરરોજ એક વખત પાંચ ટાંકને આશરે પાણી લઇ તેમાં ટંકણખાર (ફુલાવેલો) અને હિંગ (ફુલાવેલી) સરખે વજને નાંખી પાવાથી ઉપર કહેલો રોગ મટેછે.)

पुनर्नवाभयादारु वातशत्रुसमांशकैः ॥
गोमूत्रेणकृतोक्काथो शोफजितहस्तिनामते॥२०

સાટોડી, હરડ, દારૂ હુલદર, અગર દેવદાર અને એરંડાનું મુળ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ ગાયના મુત્રમાં ક્વાથ કરી પીવાથી સોજાનો નાશ થાયછે એ પ્રમાણે ગ્રંથકારક હસ્તિરૂચિ કવિ કહેછે.

सैन्धवाज्यभयादानात् गोमूत्रेणचपिप्पलि ॥
दुग्धेनमाहिषीमूत्रं त्रिभिर्शोफोदरंहरेत् ॥२१॥

સંધવ, ઘી, હરડ. (૧)ગાયના મુત્ર સાથે પીંપર (૨)દુધ સાથે ભેંસનું મુત્ર (૩) આ ત્રણ પ્રયોગથી શોફોદર મટેછે.

॥ अथ विस्फोटकरोगे ॥

वासामृतारेणुकमुस्तधान्य
पटोलसुंठित्रिफलाभयाभिः
भूनिंबनिंबैःकथितोकषायो
विस्फोटकानहन्तिचिरेणरोगान् ॥२२॥

અરડુસી, ગળો, પીતપાપડા, અથવા મેંદીનાં બીયાં, મોથ, ધાણા, પટોળ, સુંઠ, ત્રિફળા, હરડ, કરિયાતુ, લીમડાની છાલ, એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ તેનો ક્વાથ કરી પીવાથી વિસ્ફોટક નામનો મહાન વ્યાધિ મટેછે.

दुग्धामार्तंडमूलानि चूर्णंचपलमानतः
मृततालपुटियुक्तं दीयतेदीनसप्तकं ॥२३॥
तत्पथ्येचणकायोज्या दुग्धोदनयुतेनवा
विस्फोटकान्प्रकुर्वाणो सशिघ्रंजायतेसुखी॥२४॥

આકડાના મુળને બાળી તેની રાખ કરી તે સાથે મારેલી હડતાળ સાત દિવસ સુધી આપવાથી વિસ્ફોટકનો રોગ મટે છે. તે ઉપર ચણા તથા દુધ, ભાત, અને ખાંડ સીવાય કંઈ પણ ખાવું નહિ.

एलाजातिफलंतुल्थं गोघृतेनचमर्दयेत् ॥
हस्तिनाकथितंहन्तिलेपात्विस्फोटकव्रणम्॥२५

ઈલાયચી, જાયફળ અને શેકેલું મોરથુથુ એ સમાન ભાગે લઈ ગાયના ઘીને સો વખત ધોઇ તેમાં કાલવી ચોપડવાથી વિસ્ફોટકની ચાંદીઓ મટે છે.

गुटिस्नुहिचदुग्धेन पिष्ट्वाजीरकतंदुला
पथ्यायुक्तेनपानाच्च विस्फोटकरुजंहरेत् ॥२६॥

થોરના દુધ સાથે જીરૂં તથા ચોખા વાટવા, તેમાં હરડે મેળવી ખાવાથી વિસ્ફોટક નામનો મહાન્ વ્યાધિ મટેછે.

॥ अथ पामारोगेलेपः ॥

सिंदुरं गंधकंतुल्थं सुतधात्रीविमर्दयेत् ॥
गोघृतेनकृतोलेपात् पामागच्छतिसत्वरं ॥२७॥

સિંદુર, ગંધક, મોરથુથુ, પારો અને આંબળાં એ સરખે વજને લઇ ગાયના ઘીમાં કાલવી ચોપડવાથી ખસ મટી જાયછે.

दद्रुघ्नंतंदुलालाक्षा गोतक्रेणचमर्दयेत् ॥
पश्चाल्लेपतोहन्ति पामादद्रुव्रणव्यथां ॥२८॥

પુવાડીયાનાં બીજ ચોખા અને લાખ, એ ગાયની છાશમાં મર્દન કરી ચોપડવાથી ખસ અને દાદર મટેછે.

॥ अथ रक्तपित्तरोगेउपचारः ॥

मृततालशुभंनित्वा शीघ्रुरससमान्विता ॥
पथ्यायुक्तेनदातव्यं रक्तपित्तविनाशकृत् ॥२९॥

મારેલી હડતાલને સરગુઆના રસનો પુટ આપવો પછી તે હડતાલને હરડે સાથે ખાવાથી રક્તપિત્ત દુર થાયછે.

अजस्यविट्संदग्धं लेपोविस्फोटकेनृणाम् ॥

બકરીનીલીંડીઓ બાળીતેની રાખકરી ચોપડવાથી વિસ્ફોટક મટેછે.

शर्कराअजदुग्धंच कारितंदिवसांदश ॥
रक्तपित्तविनाशाय सहस्तिकविनामते ॥३०॥

બકરીના દુધમાં સાકર નાંખી દસ દિવસ પિવાથી રક્તપિત્ત મટે છે. આ પ્રમાણે ગ્રંથકારક હસ્તિરૂચિ કવિ કહેછે.

इतिश्री वैद्यवल्लभेहस्तिरुचिकवींविरचिते क्षय, शोफ, समीर, विस्फोटक, पाम, दद्रु, रक्तपित, प्रभ्रातिप्रतिकारोनामत्रतियोविल्लासः॥

હસ્તિરૂચિ કવિએ રચેલા વૈદ્યવલ્લભ ગ્રંથને વિષે ક્ષય, શોજો, વાયુ, વીસ્ફોટક ખસ, દાદર, અને રક્તપિત્ત વગેરે રોગોના ઉપચારો સાથે ત્રિજો વિલ્લાસ પુરો થયો.

॥ अथ पुर्षार्थप्रकर्णंप्रोच्यते ॥

अश्वगंधातिलामाखा गुडयुक्तैर्महौषधैः
मोदको भक्षयेत्पातः बलविर्यस्यवृद्धिकृत् ॥१॥

આસન, ધોળા તલ, અડદ, અને સુંઠ એ સમાન ભાગે લઈ ગોળ સાથે લાડુ કરી ખાવાથી બળ તથા ધાતુનો વધારો કરેછે.

मर्कटीगोक्षुराभ्यांच शाल्मतुशर्करामलैः
तथाचमधुदुग्धाभ्यां भक्षणाद्विर्यवृद्धिकृत् ॥२॥

કૌચાં, ગોખરૂ, સાલમ, શાકર, દુધનો માવો, મધ, અને દુધ, એ સર્વ ખાવાથી વીર્યની વૃદ્ધિ થાયછે.

सदुग्धमुच्चटीमूलं योभजेद्दिनसप्तकं ॥
सपुमानशतनारीणां भोगंश्रृजतिसत्वरं ॥३॥

દુધ સાથે ચણોઠીનું મુળ સાત દિવશ પીવાથી સો સ્ત્રીઓ ભોગવે એટલી પુરૂષનામાં શકતી આવે છે.

गुंजागोक्षुरकोचूर्णं मर्कटीबिजशर्करा ॥
दुग्धेनमिश्रितंकृत्वा सहस्तिकविनामते ॥४॥
तदौषधंपलार्धंतु योपुमान्ननिशिभक्षये ॥
त्तस्याविर्यस्यवृद्धिस्यात् बलंरूपंविशेषतः ॥५॥

ચણોઠી* ગોખરૂ, કૌચાં, એ સર્વે સાકર તથા દુધમાં નાંખી જે પુરૂષ રાત્રિ વિષે પીશે તેના વીર્યની તથા કાંતી તથા બળની વૃદ્ધિ થસે.

*ચણોઠીને ફોડી તેની દાળ કરી માંહે જે પડ હોયછે તે કાઢી નાંખી તેને સ્વચ્છ કરી ઉપયોગમાં લેવી.

तिलगोक्षुर्योचूर्णं अजादुग्धेनपाचितं ॥
शितलंमधुसंयुक्तं बलविर्यस्यवृद्धिकृत् ॥६॥

તલ, અને ગોખરૂ બકરીના દુધમાં ઉકાળી ઠંડુ કરી તે સાથે મધ નાંખી પીવાથી બળ અને વિર્યની વૃદ્ધિ થાયછે.

गोघृतंशितलंवारि सुभोज्यंचनवांगना ॥
दुग्धपानं सदास्नानं षडेतेवपुपुष्टिदं ॥७॥

ગાયનું ઘી, ઠંડુ પાણી, મિષ્ટ ભોજન, આગા સીનું સેવન, દુધનું પાન, અને નીરંતર નહાવું. એ છ વસ્તાં શરીરને પુષ્ટિ કારકછે.

कृष्णमुशलीकंदस्य, चूर्णंतुगोघृतेनच ॥
नरोनित्यप्रकुर्वाणो गतकामलभेतपुनः ॥८॥

કાળી મુશળીના કંદ લઈ તેનું ચુર્ણ કરી ઘી સાથે ચાટવાથી જતી ધાતુથી અટકાવેલા કામને ઉત્પન્ન કરેછે.

मुशलीकंदचूर्णंतु पलार्धंउच्चटीतथा ॥
दुग्धेनसहपातव्यं गतधातुप्रमेहजित् ॥९॥

મુશળી અને ચણોઠીને એક પલાર્ધ લઇ દુધમાં નાંખી પીવાથી ધાતુ પ્રમેહનો નાશ થાયછે.

पंचांगगोक्षुरचूर्णंच शर्करादुग्धमिश्रितं ॥
कारितंहस्तिकविना गतधातुप्रशांतये ॥१०॥

પંચાંગ ગોખરૂ લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી દૂધ અને સાકર સાથે પીવાથી પુરૂષની જતી ધાતુને અટકાવે છે એ પ્રમાણે ગ્રંથકારક હસ્તી રૂચિ કવિ કહેછે.

॥ अथ प्रमेहरोगेउपचारः॥

सशितामर्कटीदुग्धा वरिविश्वासमानकैः ॥

भक्षणात्त्रिदिनंहन्ति सद्योमेहंसुदुस्तरं ॥११॥

સાકર, કૌચાં, દુધેલી, સતાવરિ, અને સુંઠ એ સમાન ભાગે લઈ તેને ત્રણ દિવસ ખાધાથી પ્રમેહનો મહાન વ્યાધિ દુર થાયછે.

पल्लाशवृक्षस्यपुष्पाणि शितयावंगसंयुतं ॥
कारितंहस्तिकविना पित्तमेहंप्रशांतये ॥१२॥

ખાખરાનાં ફુલ, (કેશુડાં) પાણીમાં પલાળી તેમાં કલઈ ભસ્મ તથા સાકર મેળવી પીવાથી પિત્ત થકી થયેલા પ્રમેહનો નાશ થાયછે. એ પ્રમાણે હસ્તિ રૂચિ કવિ કહે છે.

॥ अथ सकलप्रमेहरोगेउपचारः ॥

हेमविजविषवंगपारदं ।
हंसपाकसहितंसमान्वितं ॥
नागवल्लीदलसंयुतंरसं ।
कामिदंसकलमेहनाशनं ॥१३॥

કનકબીજ, વછનાગ, બંગ, પારો, હિંગળોક, એ સમાન ભાગે લઇ નાગરવેલના પાનના રસસાથે ઘુંટી ગાળી કરી ખાવાથી કામી પુરૂષોના સકળ પ્રમેહનો નાશ થાય છે.

वल्लषोडशगुंदंच, शीतादुग्धेनामिश्रितं ॥
सर्वप्रमेहेवैद्येन, धातुदोषोपशांतये ॥१४॥

૧૬ વાલ ગુંદાં લઈને સાકર અનેદૂધ સાથે પીવાથી ધાતુદોષ તથા પ્રમેહનો નાશ થાય છે.

॥ अथ हिनकंदर्पवृद्धिप्रयोगः ॥

हंसपाकपलार्धंच, वृंताकेनचपाचयेत् ॥

वल्लमानप्रदानेन, हिनकंदर्पवृद्धिकृत् ॥१५॥

હીંગળોક એક પલાર્ધ તેને વંતાકમાં ઘાલી પકવવો. તે હિંગળોક રોજ એક વાલ લઈ માખણ સાથે ખાવાથી નપુંશકને પુરૂષાર્થ આવે છે.

सूर्यक्षारंपलार्धंच शीतयासहभक्षयेत ॥
उष्णवातंपित्तरोगं मुत्रकृछ्रप्रणाशयेत् ॥१६॥

સુરોખાર, એક પલાર્ધ લઇ સાકર સાથે ખાવાથી ઉશ્નવાત, પિત્તરોગ, મુત્રકચ્છ, એ સર્વે વ્યાધિઓ મટે છે.

॥ अथ मुत्ररोधेउपचारः ॥

त्रिफलाकर्कटिबिजं, सैंधवंसमभागकैः
चूर्णमुष्णाम्बुनापितं, मुत्ररोधंनिवारयेत ॥१७॥

ત્રીફળા, કાકડાશીંગનાં બીજ, અને સંધવ. એસમાન ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી ઉના પાણી સાથે ફાકવાથી મુત્ર રોધ મટે છે.

॥ अथा श्मरिरोगेउपचारः ॥

शर्कराचजवक्षारः तक्रेणचयोपिबेत् ॥
उष्णवातंचचाश्मर्यां, पिडांगच्छतिसत्वरं ॥१८॥

સાકર અને જવખાર છાશમાં નાંખી પીવાથી ઉશણવાત અને અશમરી નામનો વ્યાધિ જલદીથી મટે છે.

॥ अथ लिंगलेपः ॥

नागफेनाविपस्वर्ण बिजजातिफलैःसह।
गोघृतंमधुसंयुक्तं लिंगलेपोविधियते ॥१९॥
तस्माद्भवतिमृत्यानां मृतकंदर्पवृद्धिकृत् ॥

प्रयोगोहस्तिनासद्य चमत्कारंकरंपरं ॥२०॥

અફિણ, વછનાગ, ધંતુરાનાં બીજ, જાવંત્રી અને જાયફળ. એ સમાન ભાગે લઈ ચુર્ણ કરી ગાયના ઘી સાથે કાલવી લિંગે લેપ કરવાથી કામની વૃદ્ધિ થાયછે. આ પ્રમાણે ગ્રંથ કારક હસ્તિરૂચિ કવિ આવો ઘણો ચમત્કારિક પ્રયોગ કરે છે.

वचाश्वगंधागजपिप्पलीनां
चूर्णंहिमाहिष्यानवनित्समेतैः
विलेपितंयोपुरुषस्यलिंगे ।
लंबंभवेतहस्तिमितंचसम्यक् ॥२१॥

વજ, આસન અને ગજપીપળ. એ સમાન ભાગે લઈ ભેંસના માંખણમાં કાલવી લિંગે લેપ કરવાથી લિંગની વૃદ્ધિ થાય છે.

वचाकुष्टाश्वगंधाच गजकृष्णासमानकैः
नवनितयुतोलेपो नरलिंगस्यवृद्धिकृत् ॥२२

વજ, ઉપલેટ, આસન અને ગજપીપળ, એ સમાનભાગે લઈ ચુર્ણ કરી માખણ સાથે લેપ કરવાથી ઉપર પ્રમાણે ફાયદો થાય છે.

सश्वेतरक्तकणवीरजटानिलत्वं ।
दारुनिशागजकणानवसागरेण ॥
आकल्लकर्कशसमर्द्यजलेनलिंगं ।
संलेपितंप्रकुरुतेखलुलिंगवृद्धिः ॥२३॥

ધોળી તથા રાતી કરણનું મુળ., જટામાંશી, એરંડાનું મુળ, દારૂહુળદળ, ગજપીપળ, નવસાર, અકલકરો, કાકડાસિંગ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ પાણીમાં કાલવી લેપ કરવાથી ઉપર પ્રમાણે ફાયદો થાય છે.

॥ अथ कामेश्वरगुटिका. ॥

नागफेनयुताजाति पत्रिनागलतारसैः
मर्दयेद्यामयुग्मंतु कारयेद्गुटिकोत्तमा ॥२४॥
सुगंधौसंयुतोदेयात्दुग्धपानंतदोपरि ॥
सुहतौदशनारीणांमानमुच्छेदयेध्रुवं ॥२५॥

અફીણ, વછનાગ, જાવંત્રી, જાયફળ, એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ નાગરવેલના પાનના રસમાં બે પહોર સુધી ઘુટી તેની ગોળી કરી તે ગોળી તજ, તમાલપત્ર, અને એલાયચી સાથે લઈ તે ઉપર દુધ પીવાથી નિરંતર દશ સ્ત્રીઓ ભોગવે એટલું પુરૂષાર્થ થાય છે.

॥ अथ मुत्रविकारेउपचारः ॥

भृंगराजातिलाकृष्णा प्रतिवासजलेनच ॥
सप्तवासरकुर्वाणो नमूत्रंपततेबहु ॥२६॥

ભાંગરો, કાળા તલ અને પડવાસ. સમાન ભાગે લઈ પાણી સાથે ઘુંટિ સાત દીવસ પીધાથી વારંવાર મુત્રનું આવવું બંધ થાયછે.

॥ अथेंद्रियोत्पन्नरोगेउपचारः ॥

सशिताभ्रतनागं तुयोभजेद्दिनसप्तकं ॥
तस्यसर्वेंद्रियोत्पन्नं रोगजालंध्रुवंहरेत् ॥२७॥

સાકર સાથે મારેલું સીસું જે માણસ ખાસે તેને સર્વ પ્રકારની ઇંદ્રીમાં થતી પીડા મટશે. એમાં શંશય નહીં.

॥ अथ नागभस्म ॥

पूर्वसंशोध्यनागंतु सूर्यमूलेनमर्दयेत् ॥

यामत्रिकेभवेद्भस्माशितयासह ॥

પ્રથમ વૈદે સીસાને શોધીને સીસું લોઢાની કઢાઇમાં નાંખી તલે તીવ્રાગ્ની કરવો અને આકડાના મુલના લાકડા વડે હલાવવું જેથી કરી ત્રણ પોહોરમાં શુદ્ધ ભસ્મ તૈયાર થાય છે. તે સાકર સાથે ખાવી જેથી ગુણો થાય છે. તે આગળ લખુછુ.

॥ अथ नागभस्मगुणाः ॥

नागंमृतंहरतिपित्तसमीरणार्तो ॥
शुक्रस्यदोपशमनंगतकामवृद्धिः ॥
दाहप्रलापशमनंरुचिकृद्धिशेशे ॥
शीर्षव्यथांचक्षुरुजंनराणाम् ॥

સારી રીતે મારેલું સીસું પીત્ત રોગને, વાયુને, ધાતુના દોપને, મટાડે છે. અને ગયેલા કામને પુરૂષાર્થી આપેછે, દાહની શાંતી કરે છે. રૂચી ઉપજાવેછે. માથાનો રોગ તથા આંખનો રોગ મટેછે. માટે કરી યોગ્ય અનુપાનથી સીસાનું સેવન કરવું.

इतिश्रीवैद्यवल्लभेहस्तीरुचिकविविरचिते; पुर्षार्थगतकाम, गतधातु, प्रमेह, मूत्रकछ्र, अश्मरिलिंगवृद्धिबहुमूत्रप्रतिकारोनामचतुर्थो विल्लासः ॥४॥

હસ્તિરૂચિ કવિએ રચેલા વૈદ્યવલ્લભ ગ્રંથને વિષે પુરૂષાર્થી જતા શુક્રનું બંધ થવું પ્રમેહ મુત્રકછ અશ્મરિ લિંગવૃદ્ધિ અને બહુ આવતા મુત્રનો અટકાવ એઓના ઉપચાર સાથે ચોથો વિલાસ પુરો થયો.

॥ अथ गुदरोगप्रतिकारोप्रोच्यते ॥

आम्रास्तिविश्वागोश्रंगाकुराचाम्ररसेनतु ॥
मर्दयेत्त्रिदिनंसम्यक् शितयासहभोजयेत् ॥१॥
तस्यापितोद्भवांहंति ग्रहणीदुःखकारिणी ॥
ज्वरातिसाराधिकंच रक्तश्रावंरुजंहरेत् ॥२॥

કેરીની ગોટલી, સુંઠ, ભાંગ અને કડાનીછાલ એ સમાન ભાગે લઈ આંમળાંના રસમાં ત્રણ દિવસ મર્દન કરી તેની ગોળી કરવી એ ગોળી સાકર સાથે ખાવાથી પિત્ત થકી થયેલી દુઃખકારી સંગ્રહણીનો નાશ થાય છે. તેમજ જ્વર થકી ઉત્પન્ન થયેલ અતિસાર, અને ઝાડા સાથે પડતા લોહીને પણ મટાડે છે.

॥ अथ अतिसारेउपचारः ॥

मरिचंखर्परंनागफेनतंदुलकंजलैः ॥
मर्द्यतंदुलतोएन गुटिसर्वातिसारजित् ॥३॥

મરી, ખાપરીયુ અને અફીણ. એ સમાન ભાગે લઈ સાઠી-ચોખાના ધોવડામણમાં ચુંટી ગોળી કરવી તે ગોળી ખાવાથી અતિસાર મટેછે.

जीरकंविजयाबिल्वं, नागफेनसमांशकैः ॥
दधिनीरेणसाकार्या, गुटिसर्वातिसारजित् ॥४॥

જીરૂ, ભાંગ, બીલી, અને અફીણ. એ સમાન ભાગે લઇ તેનુ ચુર્ણ કરી દહીંના પાણી સાથે ગોળી કરી ખાવાથી અતિસાર મટેછે.

कपित्थवटक्षीरंच, सुंठिजीरकशर्करा ॥
समभागैःकृतंचूर्णं, अतिसारंहरंपरं ॥५॥

કોઢું, વડનુ દુધ, સુંઠ, જીરૂ, અને સાકર એ સમાન ભાગે લઈ તેનુ ચુર્ણ કરી ખાવાથી મહાન અતિસારનો નાશ થાય છે.

॥ अथ हर्षरोगे ॥

भल्लातकंतुप्रस्थार्द्धं जलप्रस्थद्वयेनच ॥
प्रस्थद्वयंतुगोदुग्धं पाचयेद्वन्हिनामते ॥६॥
प्रस्थार्द्धंगोघृतंमुक्त्वा प्रस्थमानंतुशर्करा ॥
तदौषधंपलार्द्धंतु हर्षायांतिचभक्षणात् ॥७॥

ભીલાંમાં શેર ૧, પાણી શેર ૪, ગાયનુ દુધ શેર ૪, એ સર્વ એકત્ર કરી અગ્નીથી પકાવવું. ત્યાર પછી તેમાં ગાયનું ઘી શેર ૧ તથા સાકર શેર ૨ નાંખવી. એ સર્વે કલ્ક થવા બાદ તેમાંથી એક પલાર્ધ લઇ સવારના પોહોરમાં ખાવાથી હરપ જલદીથી નાશ પામે છે.

देवालुफलमज्यानि गोमूत्रेणचमर्दयेत् ॥
वारत्रयंकृतोलेपाद्हर्षःपततिमूलतः ॥८॥

કુકડવેલાનાં બીજ, ગાયના મુત્રમાં ઘશી ત્રણ વખત લેપ કરવાથી હર્ષનો જડ મુળથી નાશ થાય છે.

पथ्यास्नुहिचदुग्धेन लेपाद्हर्षोमदाहरेत् ॥
चक्रबीजवटक्षीरै भक्षणाद्हर्षोसदा ॥९॥

થોરના દુધમાં હરડ ઘશી લેપ કરવાથી હર્ષ મટે છે તેમજ કાંસકીનાં બીજ વડના દુધમાં નાંખી ખાવાથી હર્ષનો સદા નાશ થાય છે.

गुग्गुलंलसुनंलिंब बीजरामठनागरैः ॥
गुटिशीतोदकेनोक्ता हर्षःपततिमूलतः ॥१०॥

ગુગળ. લસણુ, લીંમડાની લીંબોળીઓ, હીંગ અને સુંઠ એ સમભાગે લઇ ગોળી કરી ટાઢા પાણી સાથે ખાવાથી હર્ષ મટે છે.

॥ अथ भल्लातकाविकारे लेपः ॥

दारुशर्षवमुस्ताभिर्नवनीतेनलेपनात् ॥
भल्लातकविकारोयं सद्योगच्छतिसत्वरं ॥११॥

દારૂહુલદર, સરશવ, અને મોથ એ સમાનભાગે લઈ માંખણમાં કાલવીને ચોપડવાથી ભીલામાથી થયેલો વિકાર મટે છે.

नवनीततिलदुग्धंच पुनःखंडघृतेनच
येतद्वयप्रलेपेन हन्तिभल्लातकव्यथां ॥१२॥

માંખણ, તલ ને દુધ, તેમજ ખાંડ અને ઘી એ બે લેપ ચોપડવાથી ભીલામાથી થયેલો ઉપદ્રવ મટે છે.

शितानिंबुरसोपानाद्धात्रीपत्ररसस्तथा ॥
शरीरेमर्दनाद्हान्ति भल्लातकमहद्व्यथां॥१३॥

સાકર તથા લીંબુનો રસ એ બંને પીવાથી ભીલામાનો વિકાર મટે છે તેમજ આંબળીના પાનનો રસ ચોપડવાથી ભીલામાનો વિકાર મટે છે.

॥ अथ क्रमिरोगे उपचारः॥

महानिंबस्यपत्राणि रसोहिपलमानतः
पानात्क्रमिभवंदोषं सद्योहंतिचसत्वरं॥१४॥

લીંમડાના પાનનો રસ એક પલ માત્ર લઇ પીવાથી કૃમિ રોગનો જલદીથી નક્કી નાશ થાય છે.

चूर्णनुतनाम्रपत्राणि खररक्तेनभावयेत्

तल्लेपविहितोयाति भगंदररुजंहरेत् ॥१५॥

આંબાનાં કુમળાં પાન લાવી તેને સુકવી ચુર્ણ કરી ખર ર-
કતમાં કાલવી ચોપડવાથી ભગંદર મટે છે.

॥ अथ एरंडिपाकः ॥

प्रस्थप्रमाणं निलशात्रबीजं ॥
सदुग्धप्रस्थाष्टक वन्हिदद्यात् ॥
प्रस्थैकखंडेन पलानिपंच ॥
घृतांहियोज्यंकल कोञ्चपश्चात् ॥१६॥
हरिद्रांमृतशुल्वंच मरिचंत्रिफलाभया ॥
वंशलोचनवंगंच चातुर्जातंमृताभ्रकैः ॥१७॥
लवंगाकल्लकंक्रश्ना दारुभिश्चपुनर्नवा ॥
शतपुष्पावृधदारु पुष्करंविजयौपधैः ॥१८॥
अश्वगंधासमानेन सर्वसंचूर्णमेलयेत् ॥
योभजेतपलमानेन हन्तितत्रमरुद्ध्रुवं ॥१९॥
नलवृद्धिंशोत्रवृद्धिं गुल्मोदरगुदव्यथां ॥
हर्षाश्चक्रमिजांसर्व रोगनश्यंतिनिश्चितं॥२०॥

એરંડી શેર ર) લઈને ઉપરનાં ફોતરાં કાઢી નાંખી તેની મીંજો
કાઢવી. તે મીંજોને ખાંડી સાફ કરી દુધ શેર ૧૬ માં નાંખી પચા-
વવું. પછી તેમાં ઘી શેર ૦ાા નાંખી દાણો પાડવો. ત્યારબાદ તે
મધે ખાંડ શેર ર) નાંખવી. અને હલદર, ગળોનું સત્વ, મારેલું તાંબુ
મરી, ત્રીફળા, હરડ, વંશલોચન, વંગ, તજ તમાલપત્ર, જાયફળ

જાવંત્રી, નાગકેશર અભ્રક ભસ્મ, લવીંગ, અકલગરો, પીપર, દારૂહલદર, સાટોડી, સવા, વરધારો, એરંડાનુ મુળ, ભાંગ, સુંઠ અને આસન, એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી ઉપરના કલ્કમાં નાંખવું અને તેને એકત્ર *કરવું તેમાંથી પાંચ પલ લઈ સવારમાં ખાવાથી ચોરાશી પ્રકારના વાયુ નળની વૃદ્ધિ શોત્રની વૃદ્ધિ ગુમવાયુ, ગુદની વ્યથા, હર્ષ અને કમિરોગ વગેરેને આ એરંડીપાક મટાડે છે શમાં સંશય નહિ.

॥ अथ श्रोत्र वृद्धिरोगे लेपः ॥

सैंधवंजीरकंयुग्मं रामठाद्विगुणंजलं ॥
तैलेर्नात्काल्यतल्लेपात् श्रोत्रवृद्धिहरेत्ध्रुवं ॥२१॥
तिक्तादुग्धेनदात व्यंसजलेनपुनर्नवा ॥

સંધવ, જીરૂ, શાહજીરૂ અને હિંગ એ થકી બમણું પાણી લઇ તેલમાં નાંખી ઉકાળી લેપ કરવાથી શોત્રની વૃદ્ધિ મટે છે.

અગર દુધ શાથે કડુ પીવાથી, અગર સાટોડીનુ મુળ પાણીમાં ઘશી પીવાથી શોત્રની વૃદ્ધિ મટે છે.

इतिश्री वैद्यवल्लभेहस्तीरुचिकाविविरचिते; अतिसार श्रोत्रवृद्धि मरुतादि सर्व रोग प्रतिकारोनामपंचमो विल्लासः ॥५॥

હસ્તીરૂચિ કવિએ રચેલા વૈદ્યવલ્લભ ગ્રંથને વિષે અતિસાર શોત્ર વૃદ્ધિ અને વાયુ વીગેરે રોગોના ઉપચારો સાથે પાંચમો અધ્યાય પુરો થયો.

---

* અગર ઉપર લખેલી ખાંડ શેર ૨) ની ચારતારી ચાસણી કરી તેમાં પેલો શેકેલો માવો તથા ઉપર લખેલી સર્વ ઔષધીઓ નાંખી ચકતાં કરીને એરંડીપાક પણ થાય છે.

॥ अथ कुक्षिरोग प्रतिकारः प्रोच्यते ॥

॥ अथ वज्रभेदि रस ॥

चित्रकंत्रवृतादंती त्रिफलाचकटुत्रयं ॥
तुल्यांशैश्चूर्णयेत्सूक्ष्मं द्विगुणंचस्नुहिपयः॥१॥
पक्वंमंदाग्निनासम्यक् पंचगुंजाविरेचकृत् ॥
देयंसर्वोदरार्तौच वज्रभेदित्वयंरसः ॥२॥

ચીત્રાનું મુલ, નસોતરનું મુલ, હાથીદાંતનો વેર, ત્રિફળા, ત્રીકટુ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ એ થકી બમણું થોરનું દુધ નાંખી મંદાગ્નિથી પચાવવું. તેની ચણોઠી જેવડી ગોળી કરવી. પછી તેમાંની પાંચ ગોળી ખાવાથી રેચ થાય છે. અને તેથી કરીને સર્વ પ્રકારના રોગ મટે છે. એ ગોળીનું નામ વજ્રભેદી રસ છે.

नेपालबीजचूर्णंतु स्नुहिक्षीरघृतंसमं ॥
मंदाग्निनापचेत्पिंडं पंचगुंजाविरेचकृत् ॥३॥
सर्वकुष्टारिविख्यातो देयमुष्णजलेनच ॥
गुल्मज्वरविनाशार्थं सिद्धास्तिकविनामते ॥४॥

નેપાળો સુધ કરી તેના બીજનું ચુર્ણ કરી તેમાં થોરનું દુધ તથા ઘી નાંખી તેનો ગોળો કરી મંદાગ્નીથી પચાવવો તેમાંથી પાંચ ચણોઠી ભાર, ઉના પાણી સાથે ખાવાથી રેચ થાય છે અને કુષ્ટ માત્રનો નાશ કરે છે. તેમજ ગુલ્મજ્વરને પણ મટાડે છે. એ પ્રમાણે ગ્રંથકારક હસ્તિરૂચિ કવિ કહે છે.

॥ अथ इच्छाभेदि रसः ॥

पारदंगंधकंव्योषं निशिपथ्यातुटंकणं ॥

तत्समोजयपालंच तत्समेनगुडेनच ॥५॥
शीतोदकेनदातव्यो रव्याब्धिश्चप्रमाणकं ॥
विरेचिज्वरहन्तासौ गुल्मशोफोदरापहः ॥६॥
मंदाग्निशुलदोषेशु कफरोगेविशेषतः
प्रोक्तोसौहस्तिकविना इच्छाभेदिअयंरसः ॥७॥

પારો, ગંધક, ત્રીકટુ, હળદર, હર અને ટંકણ એ સર્વે સમાન ભાગે લઇ તેની બરોબર નેપાલો ગોળ લઈ તેની ચણોઠી જેવડી ગોળી કરવી તેમાંથી ચાર ગોળીઓ લઈ ટાઢા પાણી સાથે ખાવાથી રેચ આવે છે. તેથી જવરનો નાશ થાય છે તેમજ ગુલ્મોદર, શોફોદર, મંદાગ્નિ સુળ અને કફરોગ વગેરેને મટાડે છે. એ પ્રમાણે હસ્તિરૂચિ કવિ કહેછે. આ ગોળીનું નામ ઇચ્છાભેદિરસ છે.

॥ अथ कुष्टरोगे उपचारः ॥

गुंजाभल्लातकंनागः निंबस्यफलमभ्रकं ॥
तक्रेणविहितोलेप कुष्टाष्टादशनाशकृत् ॥१॥

ચણોઠી, ભીલામાં, વછનાગ, લીંમડાની લીંબોળીઓ અને અબરખ, એ સમાન ભાગે લઇ છાશમાં નાંખી લેપ કરવાથી અરાઢ જાતના કોઢ મટે છે.

॥ अथ विषभक्ष विषे उपचारः ॥

लवणंभानुदुग्धेन सकृद्भावितूकर्षकं ॥
गव्येनपयसापितं वमिक्षंविषनाशनं ॥१॥

એક કર્ષ મિઠું લઈ આકડાના દુધમાં ઘુંટી ગાયના દુધ સાથે પીવાથી વમન થઈ ઝેરનો નાશ થાય છે.

तुंबिबीजमजाक्षीरैर्वन्हिनाचप्रपाचयेत् ॥
वमनंश्लिपदंग्रंथि कुष्टगुल्मोदरंहरेत् ॥१०॥

કડવી તુમડીનાં બીજને બકરીના દુધમાં પચાવી પીવાથી ઉલટી થવાથી શ્લિપદ, ગાંઠ, કોઢ અને ગુલ્મોદરનો નાશ થાય છે.

सर्पाक्षिमूलतोएन घृतेनाविश्वभ्रगंरा ॥
वचारामठतक्रेण नागफेनाविषंहरेत् ॥११॥

સરપંખાનું મુળ પાણી સાથે પીવાથી, અગર, સુંઠ અને ભાંગરો ઘી સાથે પીવાથી તેમજ વજ અને હિંગ છાશ સાથે પીવાથી અફીણનું ઝેર મટી જાય છે,

कर्काटिकार्कयोचूर्णं नागफेनंसनागरं ॥
सर्पदुग्धेनगुटिका वृश्चिकादिविषहरेत्॥१२॥

કંકોડી, આકડાનું મુળ, અફીણ, અને સુંઠ. સમાન ભાગે લઇ આકડાના દુધ સાથે ગોળી કરી ચોપડવાથી વીંછીનું ઝેર મટે છે.

क्षारद्वयसमायुक्तं चूर्णंसंचलसैंधवं ॥
सलिंवुनाक्रतंहन्ति वरवल्लभवंरुजं ॥१३॥

જવખાર, સાજીખાર, સંચળ અને સંધવ એનું ચુર્ણ કરી લીંબુનો રસ નાંખી પીવાથી બરોળ મટે છે.

गुडेनटंकणंक्षारं सेव्यमानेनसत्वरं ॥
गुल्मोदरमहद्ग्रंथि सद्योहरातिदुस्तरं ॥१४॥

ગોળ સાથે ટંકણખારનું શેવન કરવાણી પેટની ગાંઠ અને ગુલ્મોદર મટે છે.

॥ अथ समुद्रलवण चूर्ण ॥

त्रिकटुपिप्पलिमूलं एलालवणपंचकं ॥
नागकेशरसंयुक्तं खेरसारतथैवच ॥१६॥
चित्रंनागयुतंचूर्ण समर्द्यांद्रारसेनच ॥
लिंवुरसेनतद्भाव्यं रोगहृतवन्हिादिपनं ॥१६॥

સુંઠ, મરી, પીપર, પીપરીમુળ. એલચી, પંચખાર નાગકેસર, ખેરસાર, ચિત્રાની છાલ. અને વછનાગ એ સમાન ભાગે લઈ આદાના રસમાં ખલ કરી લીંબુના રસમાં ગોળી બાંધવી એ ગોળી ખાવાથી સર્વ પ્રકારના ઉદર રોગને નાશ થઇ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે.

॥ अथ मंदाग्नौगुटिका ॥

हिंगुलटंकणंनागं मरिचंमृतरुप्यकं ॥
पत्रतोएनसंचूर्ण मुगमानमितागुटि ॥१७॥
कासश्वासेकफेशिते शितांगज्वरप्राप्तये ॥
मंदाग्निगुल्मवातेवा प्रशस्तागुटिकोत्तमा॥१८॥

હિંગળોક ટંકણખાર, વછનાગ. રૌપ્યભસ્મ એ સમાન ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી પાનના રસમાં મગ જેવડી ગોળી કરી ખાવાથી કાસશ્વાસ, કફ શરીરની ઠંડક, ટાઢીયો તાવ, મંદાગ્નિ ગુલ્મરોગ અને વાયુને મટાડે છે.

॥ अथ पांडुकमल रोगेक्काथः ॥

वासाकिरातकंमुस्ता त्रिफलामृतानिंबजैः ॥

काथोमधुयुतोहन्ति पांडुरोगंचकामलं ॥१९॥

અરડુશી, કરીયાતુ, મોથ, ત્રીફળા, ગળો અને લીમડાની લીંબોળીઓ એ સમાન ભાગે લઈ કવાથ કરી અંદર મધ નાંખી પીધાથી પાંડુરોગ તથા કમળાનો નાશ થાય છે.

तिक्ताकिरातकंधान्य त्रिफलानागरैःसमं ॥
काथःक्षौद्रयुतोहन्ति जीर्णज्वरंचकामलं॥२०॥

કડુ, કરિયાતુ, ધાણા, ત્રીફળા, સુંઠ, એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ કવાથ કરી મધસાથે પીવાથી કમળો તથા જીર્ણ જ્વર મટે છે.

खरविट्दधिनासार्द्धं सम्यक्संमर्द्यपाययेत् ॥
महत्पित्तोद्भवंरोगं कामलंचप्रणाशयेत् ॥२१॥

ગધેડાનાં લીંડાં દહીંમાં નાંખી પીવાથી પીત્ત થકી ઉત્પન થયેલો રોગ તથા કમળો મટે છે.

हरिद्रात्रिफलादुर्वा मृतलोहकटुत्रयं ॥
समधुघृतयुक्तेन वलेहोकमलंहरेत् ॥२२॥

હળદર, ત્રિફળા, દુર્વા, મારેલુ લોઢું અને ત્રિકટુ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ મધ અને ઘી સાથે ચાટવાથી કમળો મટે છે.

पिष्ट्वावेणीतरोमूलं समधुतांदुलोरसैः ॥
पानात्पांडुरुजंजीर्णं कामलंचप्रणश्यति ॥२३।

વેણનું મુળ ઘસી તે મધે મધ તથા તાંદળજાની ભાજીનો રસ નાંખી પીવાથી જુનો પાંડુરોગ તથા કમળો નાશ થાય છે.

॥ अथ उदररोगेचूर्णं ॥

क्षारद्वयंमरिच रामठनागराद्यैः ॥

वैद्येहिपंचलवणौर्विहितंचचूर्णं ॥
निंबुरसेनदिनाविंशतिसंविमर्द्य ॥
दत्तंसुहस्तिकविनोद रशांतिमेतत् ॥२४॥

બે ખાર, મરી, હિંગ, સુંઠ, ચિત્ર છાલ, અને પંચખાર, એનું વૈદ ચુર્ણ કરી લિંબુના રસમાં વીસ દિવસ ઘુંટવું તે ખાવાથી હસ્તિકવિના કહેવા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના ઉદર રોગની શાનતી થાયછે.

इतिश्री वैद्यवल्लभेहस्तिरुचिकविविरचिते विरेची कुष्ट, विप, गुल्म, मंदाग्नि कमलोदर, प्रभ्रातिप्रतिकारोनाम षष्ठमोविल्लासः ॥६॥

હસ્તિરૂચિ કવિએ રચેલા વૈદ્યવલ્લભ ગ્રંથને વિષે રેચ, કોઢ ઝેર, ગુલમવાયુ, મંદાગ્નિ અને કમળો એઓના ઉપચારો સાથે છઠો વિલ્લાસ પુરો થયો.

॥अथ शीरकर्णाक्षिरोगप्रतिकारोप्रोच्यते॥

॥ अथ सूंठिपाकः ॥

प्रस्थार्धविश्वाष्टगुणंचदुग्धं ।
प्रस्थप्रमाणाज्यगुडंचतद्वत् ॥
विपाचयेतद्मृदुवान्हिनासमं ।
पश्चातदन्तःकल्कोहियुज्यते ॥१॥
चातुर्जातंजातिपत्रा वासावन्हिफलत्रयं ॥

देवपुष्पंगजकणा भार्गिश्रंगीकटुत्रयं ॥२॥
आकल्लकलोहचूर्णं वंशलोचनकट्फलैः ॥
मृतशुल्वाश्वगंधाच चूर्णमेषांकृतेसमै ॥३॥
पश्चाद्विपलमानंतु योभजेद्दिनसप्तकं ॥
तस्यस्वमौलिकर्णाक्षि रोगजालंचनाशयेत् ॥४॥
सर्ववातांजयेत्पीडां कफपित्तोद्भवांनपि ॥
हस्तिनाकथितःसम्यक् विश्वपाकेतिनामत॥५॥

સુંઠ શેર ૧ ને દુધ શેર આઠમાં નાખવી પછી ગોળ શેર ૨ નાખવો. તાર પછી ઘી શેર ૨ નાખવું તે સર્વ એકત્ર કરી મંદાગ્નીથી પકાવવાં ત્યાર પછી તજ, તમાલપત્ર, ઇલાયચી, નાગકેશર, જાવંત્રી, અરડુશી, ચીત્રો, ત્રીફલા, લવંગ, ગજપીંપર, ભારંગ, કાકડાશીંગ, ત્રીકટુ, અકલકરો, લોહભસ્મ, વંશલોચન, કાયફલ, મારેલું ત્રાંબુ, આસન. એ સમાન ભાગે લઈ ઉપર કરેલી સુંઠની ચાસણીમાં નાખવું તેમાંથી બે પલ માત્ર હરરોજ ખાવું એ પ્રમાણે સાત દીવસ ખાધાથી મુસ્તક રોગ, નેત્રરોગ, સર્વ પ્રકારના વાયુ ને કફ પીત થકી થયેલો વીકાર નાશ પામે છે. એ પ્રમાણે ગ્રંથ કર્તા હસ્તીરૂચી કવિ કહે છે.

॥ अथ मस्तकविकारेलेपः ॥

चंदनंलवणंसुंठि पिष्ट्वानीरेणलेपयेत् ॥
मर्त्यमौलिसमुत्पन्ना पिडागच्छतिसत्वरं ॥६॥

સુખડ, મીઠું. સુંઠ એ સમાન ભાગે લઈ પાણી સાથે ઘસી મસ્તકે લેપ કરવાથી સર્વ પ્રકારના માથાના રોગો દુર થાય છે.

चुतकाष्टकृतोलेपात् महाशिर्शव्यथाहरेत् ॥
यथाशितोदकेऽरिष्ट पिष्टानस्यप्रदानतः ॥७॥

આંબાનું લાકડું પાણી સાથે ઘસી માથે ચોપડવાથી માથાની પીડા મટે છે. તેમજ તાઢા પાણીમાં અરીઠા ઘશી નસ્ય આપવાથી ઉપરના રોગની શાંનતી થાય છે.

भ्रंगराजरस८ कुष्टंनवनीतेनपाचयेत् ॥
पश्चात्तल्लेपतःसद्यो महाशिर्षव्यथाहरेत् ॥८॥

ભાંગરાનો રસ, પારો, ઉપલેટ એ માંખણમાં નાંખી મંદાગ્નીથી પકાવવું. તેનો લેપ કરવાથી માથાની પીડા જલદીથી મટેછે.

॥ अथ अर्धशिर्षेनस्यः ॥

माघाधिमारिचौतुल्यो लोध्रेणसहमर्दयेत् ॥
त्रिदिनंदीयतेनऽयः सूर्यवातविनाशयेत् ॥९॥

પીપર, મરી, અને લોદર એ ઘીની સાથે મરદન કરી ત્રણ દીવસ સુંઘવાથી આદાશીશી નામનો રોગ મટે છે.

आम्रास्थिधात्रीलेपोत्थकणोषणासिताजलैः
सुतेनकार्कपत्रस्य नस्योमस्तकरोगहृत् ॥१०॥

॥ अथ कपालकिटकरोगेनस्यः ॥

तिक्तककोंटिपत्रस्य रसेननस्यदापयेत् ॥
वारत्रयंकृतोहन्ति कपालकिटकव्यथां ॥११॥

કડુ સારૂં જીણું વાટી કારેલીના પાનના રસમાં નાંખી વારંવાર ત્રણ વખત સુંઘવાથી કપાળના કીડાનો રોગ દુર થાય છે.

॥ अथ सर्वप्रकारमुस्तकरोगेगुटिका ॥

निर्गुंडिकालवणनागरदारुकृष्णा ।
पामार्गशर्षपदिवाकरवृक्षबीजैः ॥
सितोदकेनगुटिकाविहितानुपानात् ॥
प्रोक्तासुहस्तिकविनाशिररोगहंति ॥१२॥

નગોડનાં બીજ, મીઠું, સુંઠ, દેવદાર, પીંપર, અંધેડાનાં બીજ સરશવ, કુકડવેલાનાં બીજ. એ સર્વ સમ ભાગે લઈ તાઢા પાણી સાથે ઘુંટી ગોળી કરી યોગ્ય અનુપાનથી ચોપડવામાં આવે તો માથાના તમામ રોગોનો નાશ કરી સુખ આપે છે.

॥ अथ नेत्ररोगेअननं ॥

शंखचुर्णगोदुग्धेन तदर्धंचमनःशिला ॥
छागीदुग्धेनसहितं सैंधवंचजलेनच ॥१३॥
सुंदरिस्तनदुग्धेनमर्दि चंमर्दयकारयेत् ॥
सितोदकेनगुटिका अंजनादक्षिरोगजित्॥१४॥

શંખનું ચુર્ણ, ગાયનું દુધ. એ બેથી અડધું મનશીલ તેમાં બકરીનું દુધ નાંખી મરદન કરવું તાર પછી સેંધવ નાંખવો વળી પાણીથી ઘુંટવું તાર પછી સ્ત્રીના સ્તનના દુધમાં ઘુંટી મરી નાંખી મર્દન કરી તાઢું પાણી નાંખી ગોળી કરવી. એ ગોળીનું અંજન કરવાથી સર્વ પ્રકારની છાયા અને સર્વ પ્રકારના આંખ્યોના રોગોને જડમુળથી ઉખેડી નાંખે છે એમાં શંશય નહી.

शिवामज्जाशिवाचूर्णं निशालवणलोध्रकैः
शिवापत्ररसेकार्यं लेपःसर्वाक्षिरोगजित् ॥१५॥

હરડની બીજ, હરડનું ચુર્ણ, હલદર, બીઢું અને લોદર સમાન ભાગે શીવાના પાનના રસ સાથે ગોળી કરી આંખમાં આંજવાથી સર્વ પ્રકારના આંખ્યોના રોગો મટે છે.

चक्रांकारजनियुग्मं कश्नाकुष्टसमांशकैः
कंन्यारसेनगुटिका छायासर्वाक्षिरोगजित्॥१६॥

ચક્રાંક, હલદર, દારૂહળદર, પીપર, ઉપલેટ. એ સમાન ભાગે લઈ કુંવરના રસમાં ઘુટી ગોળી કરવી, આ ગોળી પાણી સાથે ઘસી આંખમાં આંજવાથી છાયા તથા આંખના સર્વ રોગ દુર થાય છે. તેમજ કાલો સુરમો તલનું ફુલ, મરી, ખાપરીયું બરાસ વાઘેણનું દુધ, અને સાબરીનો ડોડો એ સમાન ભાગે લઈ ગાયના દુધ સાથે મરદન કરી આંખમાં અંજન કરવામાં આવે તો રોગ મટે પાણી સાથે આંજવાથી અંધકાર મટેછે. મધ સાથે આંજવાથી ફુલ મટે.

नागफेनरसोधात्रि तुत्थंखरपरमेजनं ॥
गुटिकानिंबुरसेनोक्ता हस्तिनानेत्ररोगजित्१७

અફીણ આંમળીનો રસ મોરથુથુ અને ખાપરીયું એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ લીંબુના રસમાં મર્દન કરવું ત્યાર પછી તેની ગોળી કરવી અને તે ગોળી સ્ત્રીના ધાવણમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી સર્વ પ્રકારના આંખના રોગોને મટાડે છે.

॥ अथ कर्णरोगे उपचार ॥

रसश्चअर्कपत्राणामृशि ध्रुस्वर्णरसेनच ॥
तिलतैलंसमुत्काल्य कर्णेक्षिप्तेरुजंहरेत् ॥१८॥

આકડાના પાનનો રસ તથા સરસવાનો રસ તથા ધંતુરાનો રસ એ સમાન ભાગે લઈ તેની બરોબર તેલ લઇ તે સર્વેને ઉકાળી રસ બળી જાય અને તેલ રહે ત્યારે તેલમાંથી એક ટીપું કાનમાં મુકવાથી સર્વ પ્રકારની કાનની પીડા મટેછે.

॥ अथ नाशिकाविकारे उपचारः ॥

॥ अथ नासुररोगे उपचार ॥

घृष्टंजलेनकंपिलं तल्लेपाच्चहरेद्ध्रुवं ॥
नासुरंहियथाक्रम्भातिल पिंडनिबंधनात् ॥२०॥

કંપીલાને પાણીમાં ઘસી ચોપડવાથી નાસુર મટે છે. તેમજ કાળા તલ વાટી તેની થપોલી કરી બાંધવાથી ઉપરનો રોગ દુર થાય છે.

॥ अथ मुखकिलकेलेपः ॥

घृष्टंमाजुफलं व्रिहिवारिणाकुतलेपन ॥
नृणांतरुण्यजाहंति ॥२१॥

માયાં તથા ડાંગરની ધાણી પાણીમાં ઘશી લેપ કરવાથી જુવાનીમાં મોહોડા ઉપર થયેલા ખીલ મટેછે.

॥ अथ मुखशोषे लेपः ॥

सैधवंमरिचं क्षौद्रंमातु लिंगरसस्तथा ॥
तालुस्थानेकृतोलेपात सद्यःशोषविनाकृत्॥२२॥

સંધવ, મરી, મધ બીજોરાનો રસ એ સમાન ભાગે લઇ તાલવે લેપ કરવાથી મુખશોષ મટેછે.

एलाधात्रीरसश्चैवगुटिकृत्वामुखेस्थिता ॥
प्रदत्ताहस्तिनासद्यः मुखशोषप्रशांतये ॥२३॥

ઇલાયચી તથા આંમળીનો રસ અને ચનીકબાલા સર્વે સમાન લઈ ગોળી કરી મોઢામાં રાખવાથી મુખશોષ દુર થાય છે.

॥ अथ दंतरोगे उपचारः ॥

दाडिमत्वक्लोहचूर्णं घर्षयनरुणोदये ॥
दंताःसम्यक्जाताश्च शक्रस्यइवआयुधं ॥२५॥

દાડમની છાલ અને લોહભસ્મ બન્ને સમાન ભાગે લઇ એ-કત્ર કરી સવારના પોહોરમાં સુર્ય ઉગતી વખત ઘસવામાં આવે તો દાંતની સર્વ પ્રકારની પીડા મટી દાંત ઇંદ્રના હથીઆર જેવા કઠણ થાય છે.

॥ अथ वालकोपरि ॥

गुंदिमुलमुदग्रस्य मृत्यमुत्रेणलेपयेत् ॥
वालकोहियथापाति निशालवणबंधनात्॥२६॥

ગુંદીનું મુળ હર્ષથી માણસના મુત્રમાં ઘસી ચોપડવું અને પછી તેના ઉપર હળદર અને મીઠું બાંધવું આ પ્રમાણે કરવાથી વાળો નીકળેલો હોય તે મટી સારૂં થાયછે.

इष्टमधुकपपत्राणि बध्यतेवालुकोपरि ॥
तस्माद्वालकजंपिडांन्नृणां नश्यंतितत्क्षणात् २७

સારાં મહુડાંના પાન લાવી તેનું ચુરણ કરી વાળા ઉપર બાંધવાથી વાળાની પીડા મટેછે.

अथार्काक्षीरलेपेन हरेद्वालकजंव्यथा ॥
स्नुहिक्षीरयथालेपात् हरेद्दद्रुव्यथांमहत्।२८।

આકડાના દુધને વાળા ઉપર ચોપડવાથી વાળાની પીડા મટે છે. તથા થોરના દુધને દાદર ઉપર ચોપડવાથી દાદરની પીડા મટે છે.

सगुडेनयपोत्तस्यकुः कुटस्यविटंतथा ॥
सप्ताह्मौसेवयेत्पुंसां वालकोनश्यतिध्रुवं ॥२९॥

કપોતપક્ષીની વિષ્ટા તથા કુકડાની હગાર અને ગોળમાં મેળવી સાત દીવસ ખાવાથી મહાન વાળાની પીડા મટેછે.

॥ अथ श्वानविषे उपचारः ॥

मुंडिपंचांगचूर्णंतुगो मूत्रेणसमंपिवेत्॥
श्वानविशतस्यनस्यंति यथापापप्र भुस्मरन्३०

બોડીઆકલાર પંચાંગ સહિત ગાયના મૂત્રમાં ઘસી પીધાથી જેમ પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવાથી પાપ માત્રનો નાશ થાય છે તેમ ઉપરનું ઓષધ કરવાથી કુતરાના ઝેરનો નાશ કરેછે.

॥ अथ मुखरक्त श्रावेउपचारः ॥

आम्रास्तिकुष्मांडरसेननश्यो ॥
पुन र्नवादुग्धशिताग्वितेन ॥
दुर्वारसोस्त्रीपयसाचतद्वत् ॥
योगत्रयंरक्तरुजंनिहंति ॥३१॥

આંબાની ગોટલી અને ભાંયકોળાનો રસ આ બંનેનો નાસ આપવો તથા સાટોડી, દુધ અને સાકરનું સેવન તથા દરોનો રસ અને સ્ત્રીનું દુધ, આ ત્રણ પ્રયોગથી મુખરક્ત શ્રાવ નામનો મહાન વ્યાધી મટેછે.

॥ अथ माघाधि पाकः ॥

मेथिपलचतुष्कंच कणाद्विपलमानतः ॥

दुग्धेनमिश्रितंकत्वा पाचयेद्वह्निनामतः ॥३२॥
प्रस्थैकखंडतन्मध्ये निक्षिपेत्कल्कमुदा ॥
लवंगत्रिकटुश्चैव लोहभस्मंचसाभ्रकैः ॥३३॥
शुल्वजातिफलंजाति पत्रिविषकुवारकैः ॥
एतेशांपलमानेभागान् कत्वाप्रथक्प्रथक्॥३४॥
प्रभातिपलमानेनयो भुंक्तेचअयंपुमान्॥
तस्यसर्वशिरोत्पन्नं रोगजालंध्रुवंहरेत् ॥३५॥
सर्ववातसमूहंच भ्रमछर्दिकफोःव्यथां ॥
माघधीपाकनामोयं सहस्तिकविनामते ॥३६॥

મેથી પલ ૪, પીપર પલ ૨, આ બન્ને રકમ દુધમાં નાંખી અગ્નીથી પકાવવું. ત્યાર પછી તેમાં ખાંડ શેર ૨ નાંખવી તથા લવંગ, ત્રીકટું, લોહભસ્મ, અભ્રકની ભસ્મ તથા તાંબાની ભસ્મ, જાયફલ, જાવંત્રી, વત્સનાગ, અને કુવાર આ સર્વે રકમ નાંખી એકત્ર કરી એક એક પલના ભાગ કરવા તેમાંથી સવારના પોહોરમાં એક પલ ખાધાથી સર્વ પ્રકારની માથાની પીડાના સમૂહને તથા સર્વ પ્રકારના વાયુભ્રમ તથા કફની પીડાને આ મેથીપાક મટાડે છે. આ પાક ગ્રંથકાર હસ્તીરૂચી કવિએ કહ્યો છે પલ એ શું તે અમોએ આગળ દરશાવીશું.

॥ अथ संधिग्रंथिवाते गुटिका ॥

ग्रंथिकाकल्ककंमुस्ता अश्वगंधाकणोषणैः ॥
तदौषधसमाविश्वात त्समेनगुडेनच ॥३७॥

योभक्षमाणंपथ्ययुक्तं द्विवेलादियतेगुटि ॥
संधिग्रंथादिवाताश्च तस्यनश्यंतिनिःश्चितं।३८।

ગંઠોડા, અકલગરો, મોથ, ઘોડાવજ, પીપર, મરી, એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ તેના બરાબર સુંઠ અને સુંઠને વજને ગોળ મેળવી તેની ગોળીઓ કરવી. તે ગોળી સવાર સાંજે બે વખત ખાવાથી સંધીવાયુ મટે છે. તે ઉપર પથ્ય રાખવું તો ઘણું સારૂં.

इति श्री वैद्यवल्लभे हस्तिरुचिकवि विरचिते शिरकर्णाक्षि भ्रममुर्छासंधि ग्रंथादि मुखरक्तश्रावबालुकादि प्रभ्रतिप्रतिकारो नाम सप्तमो ७ विल्लासः ॥७॥

॥ अथ भूतप्रेतादि दोषजित् प्रयोगः ॥

लसुनमरिचंसर्पकं चुकिभस्मकट्फलं ॥
हिंगारिष्टवचासम्यक् रिग्वधाफलमज्जकं ॥१॥
लिंबस्यफलमज्जानि चूर्णंचखरमूत्रयुक्॥
नेत्रांजनकृतःसर्वभूत प्रेतादिदोषजित् ॥२॥

લસણ, મરી, સાપની કાંચળીની ભસ્મ, કાયફળ, હિંગ, અરીઠા, વજ, હીંગોળાની મીજ, અને લીમડાની લીંબોળીઓ એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ ચૂરણ કરી ખર મૂત્રમાં કાલવી આંખમાં આંજવાથી ભૂતપ્રેતાદી ચેટકનો નાશ થાયછે એમાં શંશય નહીં

॥सर्व दोपाजित् प्रयोगः॥

कणासैंधवतुत्थंच मरिचंनिंबुबिजकैः ॥
गुटिनिंबुरसेनोक्ता अंजनंसर्वदोपजित् ॥३॥

પીપર, સંધવ, મોરતુત્થુ, મરી, અને લીંમડાની લીંબોળીઓ એ સર્વે સમાન ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી લીંબુના રસમાં ગોળી કરી પાણીસાથે ઘશી આંખમાં આંજવાથી સર્વ પ્રકારના દોપની પિડા-ની શાંતી થાયછે.

॥ अथ सर्पविपे उपचारः ॥

तुत्थंवचाकट्फलं गोदुग्धेनप्रपाचयेत् ॥
तस्मात्सर्पविपंहंति अथोपणघृतेनवै॥४॥

મોરથુથુ, કાયફળ ગાયના દુધમાં ઘશી તે દુધ પકાવી પી-વાથી સાપનું ઝેર ઉતરી જાયછે. તેમજ મરી અને ઘીહથી પણ ફાયદો થાયછે.

॥ अथ मलविपे उपचारः ॥

शितयासहपानाच्च रसोतंदुलकस्यच ॥
तस्मात्मल्लविषंहंति रसनिंबुप्रसेवनात् ॥५॥

સાકરસાથે તાંદલજાની ભાજીનો રસ પાવાથી સોમલનું ઝેર ઉતરે છે. તે ઉપર લીંબુનો રસ પાવો.

॥ अथ नागफेन विषे उपचारः ॥

बृहत्क्षुद्रारसंदुग्धं पलमानानिशेवणात् ॥
नागफेनविषंहंतियथा लवणभक्षणात् ॥६॥

મોટી ભોંયરીંગણીનો રસ અને દુધ એક પલ લઇ પીવાથી

અફીણનું ઝેર ઉતરે છે. તે ઉપર મીઠું ફકાવવું.

॥ अथ कनकाविषे उपचारः ॥

द्रोणीवृक्षस्यपुष्पाणि जलेनोत्काल्यपानतः ॥
धंतुरस्यविषंहन्ति यथालवणपानतः ॥७॥

લુણીનાં ફુલ જલમાં ઉકાળી પાવાથી ધંતુરાનું ઝેર ઉતરે છે તે ઉપર મીઠું પાવું.

वृत्याकफलबिजस्य रसोहिपलमानतः ॥
भक्षणाद्मुक्तधंतुर विषंनश्यतिनिश्चितं ॥८॥

વંતાકના બીજનો રસ એક પલ લઇ ખવરાવ્યાથી ધંતુરાનું ઝેર નક્કી ઉતરી જાયછે એમાં સંશય નહીં.

॥ अथ रसताल विषे उपचारः ॥

यथारसविषंहन्यात् गोग्दुधेनचगंधकं ॥
तथासशितासर्पीच तालविषंहरेत्ध्रुवं ॥९॥

ગાયના દુધમાં ગંધક ખાવાથી પારાનું ઝેર મટે છે. તેમજ સાકરને ઘીઇ ખાવાથી હરતાળનું ઝેર મટે છે.

॥ श्वसुरगृहे तरुणी तिष्टतिप्रयोगः ॥

श्वान्विट्ऋक्षमांजार विष्टाभुंडखरस्यच ॥
गुग्गुलशर्षपासर्पकंचु किराजिकासमैः ॥१०॥
कंटकालिंबुवृक्षस्य चाष्टधिकशतंशुभं ॥
श्रीफलस्यचतुल्यं चाद्विपघोटकयोरजः ॥११॥

एतेषांयुवतियोनौ धुपोदेयंदिनैर्देशः ॥
श्वशुरस्यकुलेत्तस्मा तिष्टतितरुणिध्रुवं ॥१२॥

આ શ્લોકોનો અર્થ અસભ્યતાના ડરથી પ્રસિદ્ધ કીધા નથી.

॥ अथ प्रमेहादयो परिदैत्येंद्रः ॥

गंधकःपलमानंतु गोदुग्धेनाविशोध्यतः ॥
सर्करासंयुतोकार्या मरुत्पित्तकफोरुजं ॥१३॥
तुष्टिपुष्टिकरोनित्यं रुचिकृत्नेत्ररोगाजित् ॥
विर्यक्षिणंप्रमेहंच कुष्टपित्तरुजंहरेत् ॥१४॥

ગંધક એક પલ લેઇ ગાયના દુધમાં શોધી સાકર સાથે ખાવામાં આવે તો વાતપીત્ત અને કફ એઓને મટાડે છે. અને પુષ્ટી કરેછે. નેત્રના રોગને હીતકારી છે. વિર્યક્ષીણ, પ્રમેહ અને કુષ્ટ એ સર્વે રોગોને મટાડે છે.

॥ मदनवृद्धि पाकः ॥

मर्कटीमुशलिचाश्व गंधागोक्षुरकैःसमं ॥
पलपंचमिताक्रम्रा द्रोणदुग्धेनपाचयेत्॥१५॥
चातुर्जातंतथालोहं बालावैवंशलोचनं ॥
चंदनंकेशरंव्योषं साभ्रशुल्वफलत्रिकैः॥१६॥
प्रस्थैकखंडकलके नयुतोहिसम्यक् ॥
प्रातसदापिबतियोनुपयोर्धरात्रौ ॥
दर्पांविमर्दातिशुभंचाविलाशिनिनां ॥

सर्वांगरोगहननेषु सुविशेषएव ॥१७॥

મરકટી, મુશળી, આસન, ગોખરૂં, અને પાંચ પલ પીપર લઈ (૩૨) શેર દુધમાં પકાવવું. ત્યાર પછી તજ, તમાલપત્ર, ઈલાયચી, અને લવંગ, લોહભસ્મ, ચનીકબાલા, વંશલોચન, ચંદન, કેસર, સુંઠ, મરી, પીપર, અભ્રક, શુલ્વ, (ત્રીફલા) એ સર્વે સમાન ભાગે લેવાં અને ખાંડ શેર (૨) નાખવી. ત્યાર પછી તેમાંથી એક તોલો સવારના પોહોરમાં ખાવાથી વિલાસી પુરૂષોના મદનની વૃદ્ધી કરેછે અને સઘળા રોગોને મટાડે છે.

॥ अथ लसुन पाकः ॥

लसूनकंप्रस्थमितांविमर्द्य ॥
दुग्धेघटेनापिविपाच्यवह्नौ ॥
शुल्वाभ्रकंलोहरसंलवंगं ॥
कर्पुरमाकल्लकचाश्वगंधा ॥१८॥
द्विनिशानागरं नागकेशरत्रिफलासमैः ॥
जातिपत्रिजातिफलं मार्घाधमरिचंतथा ॥१९॥
प्रस्थैकखंडसहितेनहरेत्समीरं ॥
गुल्मव्यथांविशमसर्वसमीरणार्ति ॥
मंदाग्निशुलकफवातविनाशकारि॥
पाकस्मृतःसुकविनाहिरसायनाख्यं॥२०॥

લસણ શેર (૨) લઇ તે ઉપરથી ફોતરાં કાઢી નાંખી તે કળીઓને વાટી દુધ શેર ૨૦ માં પકાવવું. ત્યાર પછી માર્યુંશુલ્વ, લોહભસ્મ, લવીંગ, રસકપુર, અકલગરો, આસન, બેહલદર, સુંઠ,

મારેલુ સીસુ, કેસર, ત્રીફલા, જાવત્રી, જાયફળ, પીપર, મરી સર્વે રકમ સમાન ભાગે લઇ તેમાં ખાંડ શેર (૨) બશેર નાંખી ચુર્ણ કરવો. એ સર્વના સમભાગ કરી તેમાંથી સવારના પોહોરમાં ખાવામાં આવે તો સર્વ પ્રકારના વાયુ,(ગુલ્મ-વિશમજ્વર, મંદાગ્ની,સુલ, કફ, તથા વાયુ આ સર્વે રોગોનો નાશ કરી શરીરને સુખ આપે છે.

॥ अथ मृगीरोगः ॥

वानरस्यकपोत्तस्य विष्टातितरकस्यच ॥
नाशिकायांकृतोनस्यं तस्मात्हंतिमृगीमहत ।२१।

વાંદરાની હગાર, તથા કપોતપક્ષીની હગાર, તથા તીતરપક્ષીની વિષ્ટા એ સર્વે સમાનભાગે લઇ નાસ આપવામાં આવે તો મૃગી નામનો મહાન વ્યાધી મટેછે. અને શરીરને સુખ થાયછે.

कृष्णामरिचनागस्य चूर्णंचाद्रकसंयुतं ॥
गुटिकारविपुष्पैश्च मृगीहंतिचभक्षणात् ॥२२॥

પીપર, મરી, વત્સનાગ એ સર્વ સમાન ભાગે લઇ ચૂર્ણ કરી આદાના રસમાં ગોળી કરવી તે ગોળી આકડાના ફુલ સાથે આપવાથી મૃગીરોગ મટે છે. એમાં સંશય નહીં.

अरिष्टंनरमूत्रेण हयमूत्रेणटंकणं ॥
गजमूत्रेणकृतोनस्यंत्रिभियोंगेमृगीमहत् २३

અરીઠા મનુષ્યના મૂત્રમાં ઘસી તેનો નસ્ય તથા ઘોડાના મૂત્રમાં ટંકણખાર તથા હાથીના મૂત્રનો નસ્ય આ ત્રણ પ્રકારના નસ્ય પ્રયોગથી મહાન્ મૃગીનામનો વ્યાધી મટેછે.

॥ अथ बधिरशूल दोषे उपचारः ॥

कारेलिरससंयुक्तं सैधवंटंकणांक्षिपेत् ॥

तस्मात्कर्णव्यथांहंति बधिरशूलदोषजां॥२४॥

કારેલીના રસમાં સંધવખાર અને ટંકણ મેળવી કાનમાં નાખવાથી બેહેરાપણું તથા શુલ આ બન્ને રોગો મટેછે.

॥ अथ विर्यश्रावरोगे उपचारः ॥

गुंदिवृक्षस्यपत्राणि पक्वानिशितयासह ॥
नृणांसशोव्यमानेन विर्यश्रावंसदाहरेत् ॥२५॥

ગુંદીનાં પાન સાકર સાથે પકાવી સમાન ભાગે પ્રાતસકાળે ખાવામાં આવે તો ધાતુ ક્ષયરોગ મટેછે એટલે જતી ધાતુ બંધ કરેછે.

॥ अथ पादवृणरोगे लेपः ॥

मिणसर्जरसोसाबुन वनितेनलेपनात् ॥
तिलेनवट्दुग्धेन हंतिपादव्रणनिच ॥२६॥

મીણ, રાલ, પારો, સાબુ, એ સમાન ભાગે લઈ તેટલાજ માંખણમાં નાંખી પગે લેપ કરવાથી પગ ફાટવાના રોગને મટાડે છે. તેમજ તલને વડના દુધમાં વાટી લેપ કરવાથી પણ ફાયદો થાયછે.

॥ वायुपरि गुटिका ॥

गोरोचनंजीरकनागकेशरं ॥
मिश्राहिफेनंखदीरस्यसारः ॥
हिमाभयातिक्तकखर्परंतथा ॥
कश्नामरिवातविनाशनिगुटि ॥२७॥

ગોરૂંચંદન, જીરૂં, નાગકેશર, અફીણ, ખેરસાર, હીમજ, હુરડ, કડુ, ખાપરીયું, પીપર. મરી. સમાન ભાગે લઇ લીંબુના રસમાં

ગોળી કરી ખાવામાં આવે તો વાયુનો નાશ થાય છે. અને અમી પ્રદિપ્ત કરે છે.

झानुकंपादि रोगेलेपः ॥

तिलतैलसमुत्काल्य नागकुष्टकणोषणैः ॥
तच्चूर्णमर्दयेत्पश्चात् चूर्णंचनागनामतं॥२८॥

તલના તેલને ઉકાળી તેમાં વછનાગ, ઉપલેટ, પીપર, મરી, સમાન ભાગે લઈ તેલમાં નાંખી તે ચુર્ણ ચોપડવું. એ નાગનામત નામનું ચુર્ણ છે.

तल्लेपात्मरुतरोगं जानुंकंपंरुजंहरेत् ॥
संधिवातेकर्णरोगे चान्येवातविनाशनं ॥२९॥

ઉપર કહેલા ચુરણનો લેપ કરવાથી વાયુનો રોગ ઝાનુકંપ, સંધીવાયુ, કર્ણરોગ. એ શીવાય બીજા અનેક પ્રકારના વાયુનો નાશ કરે છે.

॥ संन्निपातादि रोगे अवलेहः ॥

पथ्याविश्वालवंगंमृत ॥
चतुर्जातिजातिफलंच ॥
अष्वेशोषंचवंगंमृतकनक ॥
कणाहंसपाकाहिफेनं ॥
कंकोलंरुद्रपत्रोपण ॥
कनकतथाह्विशुभंचाजमोदा ॥
मुशल्याकंदचूर्णबल ॥

वरमपिचमस्तकिकांकणिभिः ॥३०॥
सक्षौद्रेणावलेहोहरति ॥
गुदजांसंन्निपातान्समग्रान् ॥
कासश्वासाग्निमांद्यमपि ॥
मृतमदनोविर्यवंधप्रकुर्यायात् ॥
कामिनांदर्पजननंविजयाति ॥
सदाकुक्षिरोगाहिहन्यात् ॥
स्वेदंगात्रेषुशीतंहरतिच ॥
धनुर्मारुतंदंतरोगान् ॥३१॥

હરડે, સુંઠ, લવીંગ, મારેલું જસત, તજ, તમાલપત્ર, ઈલાયચી, નાગકેશર, જાવંત્રી, જાયફલ, સમુદ્રશોષ, વંગ, મારેલું સોનું, હિંગળોક, અફીણ, કંકોલ, રૂદ્રપત્ર, મરી, ધંતુરાનાં બીજ, અજમો, અજમોદ, મુશલકંદનું ચુર્ણ, તેજબલ, મસ્તકી અને માલકાંકણી સર્વે ઔશધી ખાંડી ચૂર્ણ કરી, સવારના પોહોરમાં મધમાં નાંખી ચાટવાથી ગુદરોગ, સંન્નિપાત, કાસશ્વાસ, અગ્નીનું મંદપણું, નપુંસકપણું, એટલા રોગોને મટાડે છે. અને વિર્યની વૃદ્ધિ કરેછે. કામી પુરૂષોને ધાતનો વધારો કરી સ્ત્રી સમીપે જય મેળવવા સામર્થ્ય કરેછે. કુખના રોગોને મટાડે છે. તથા અંગનું તાઢાપણું થવું, ધનુરવાયુ, અને દાંતની પીડા, ઉપર લખેલુ ચૂર્ણ ખાધાથી મટે છે.

॥ अथ हिक्कारोगे उपचारः ॥

विश्वागुडेनदातव्यं शीतयासहमागधी ॥

मधुकंमधुनादेयंभि र्हिक्काविनाशयेत् ॥३२॥

સુંઠ અને ગોળ બંન્ને આપવાથી તથા સાકરસાથે પીપર આપવાથી તથા જેઠીમધનું ચૂર્ણ મધસાથે આપવાથી આ ત્રણ પ્રયોગે કરી હિક્કા નામનો મહાન વ્યાધિ મટેછે.

॥ अथ वंगेश्वर वातपित्तादि दोशे ॥

रसराजयुतंनागं संशोध्यंशुभमौषधिं॥
चक्रांकायाःरसेनैव यामतुर्याग्निदानतः ॥३३॥
तदोषधसमाजाति पत्रीपिप्पलिकेशरैः ॥
आकल्लकंदेवपुष्पं सर्वसंचूर्णमेलयेत् ॥३४॥
सक्षौद्रेणवलेहोथ पत्रणेपरिभक्षयेत् ॥
वातपित्तोद्भवांपीडां व्रणस्यचप्रसेवनात् ॥३५॥
मंदाग्निमोहन भयार्तिहरंनराणां ॥
कुष्टव्यथांक्रमिरुजंच सदानिहन्यात् ॥
संनष्टकामरुचिकृत् विदधातिविर्यं ॥
वंगेश्वरोहिसुरसेशु विशेषएव ॥३६॥

પારો તથા સીસું શુદ્ધ કરી ચક્રાંકા ઔશધીના રસ સાથે મરદન કરી ચાર પોહોર સુધી અગ્ની આપવો જેથી ભસ્મ તૈયાર થાયછે તે ભસ્મમાં જાવંત્રી, પીપર, કેસર, અકલકરો, ઈંદ્રજવ એ સર્વેનું ચૂર્ણ તેમાંથી દરરોજ સવારમાં બેવાલ (૨) ઓષધ નાગરવેલના પાનમાં તથા મધમાં ખાધાથી વાતપીત્તથી થયેલી પીડાને મટાડે છે. વ્રણ, મંદાગ્ની, ભયથી થયેલી પીડા, મોહ કુષ્ટની

પીડા તથા કૃમીરોગ, નપુસકપણુ આ સઘળા રોગોને મટાડે છે. ધાતુની વૃદ્ધિ કરે છે. એમાં સંશય નહી. રકશરિગૈ. ચક્રાંકો એટલે કાંસકી.

॥ अथ संधिवातरोगे उपचारः ॥

गोदुग्धेनगुटिःकार्या बोलहिंगुलगुग्गुलैः ॥
हरेत्वातव्यथांसर्वं संधिवातंचदुस्सहं ॥३७॥

હીરાબોળ, ગુગળ, અને હીંગલોક સમાન ભાગે લઇ ગાયના દુધ સાથે ઘુંટિ ગોળીઓ કરી ખાધાથી સર્વ પ્રકારના વાયુ તથા સંધી વાયુની મોટી પીડાને મટાડે છે.

॥ ज्वरातिसारे गुटि ॥

करणखगस्वर्णच वृहातिकुशमानिच ॥
हंसपाकबलाश्रष्टं नागकर्पुरकेशरैः ॥३८॥
लवंगाफल्लकंमि श्राहिफेनोषणमस्तकि ॥
जातिफलजातिपत्री सर्वतुल्यानिमर्दयेत्॥३८॥
क्षौद्रेणवापत्ररसेनकार्या ॥
ज्वरातिसारमपनाशनिगुटि ॥
रूपाग्निबुद्धिबलविर्यवृद्धिनि ॥
मुरादिसाहेनविनिर्मितास्वयं ॥४०॥

કરણનુ મુળ, ધંતુરાનાં બીજ, રીંગણીનું પુષ્પ, હિંગલોક, બાલબીલી, વછનાગ, કપુર, કેસર, લવીંગ, અકલકરો, અફીણ, મસ્તકી, જાયફલ, જાવંત્રી, સમાન ભાગે લઇ મધ તથા પાંનના

रस साथे गोळी करी ते गोळीनुं सेवन करवामां आवे तो ज्वर साथे अतीसारनो झाडो मटे छे. वायुने मटाडे छे. रूप तथा बुद्धिने वधारे छे. बळ वीर्यनी वृद्धि करेछे. अने विर्यने स्तंभन करेछे. आ गुटीका मुरादीशाह नामनाए कहेली छे.

इतिश्री वैद्यवल्लभे हस्तिरुचि कविविरचिते संन्निपात हिक्काझानुकंपादि प्रतिकारो नामा ष्टमोविल्लासः ॥८॥

हस्तीरूचीए रचेला वैद्यवल्लभमां संन्निपात, हिक्का, अने झानुकंपादी साथे आठमो विल्लास संपूर्ण थयो.

॥ तोलनुं माप लिलावतीमां कह्युंछे ॥

दशार्द्धगुञ्जंप्रवदंतिमाषं ॥
माषाह्वयैःशोडशभिश्चकर्षं ॥
कर्षोःश्चतुर्भिश्चपलंतुलाज्ञाः ॥
कर्षसुवर्णस्यसुवर्णसंज्ञं ॥ १ ॥

पांच चणोखडीनो एक मासो अने सोल मासानो एक कर्ष अने चार कर्षनो एक पल. तथा एक कर्ष सुवर्णने सुवर्णसंज्ञा कहेछे. अने प्रस्थ बशेरनो थायछे. आ ग्रंथमां ज्यां पल कर्ष प्रस्थ होय त्यां आ मापने अनुसरी औशध तोली नांखवुं.

टीका करनार ली. मेहता गवरीशंकर लल्लुभाई डाकोरना.

જાહેર ખબર.

